

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ

§ 1. Доктринально-правові підходи до визначення тваринного світу як об'єкта використання

За офіційними даними Міндовкілля, станом на 2021 р. фауна нашої держави налічувала понад 45 тис. видів, у тому числі: понад 35 тис. комах, майже 3,5 тис. інших членистоногих, 1 800 найпростіших, 1 600 круглих червів, 1 280 плоских червів та 440 кільчастих, понад 270 видів і підвидів риб та круглоротих, 22 види земноводних, близько 25 видів плазунів, понад 430 видів птахів, близько 120 видів ссавців¹.

Водночас останні роки демонструють тенденції до поступового скорочення чисельності тваринного світу, знищення популяцій окремих видів дикої фауни, у тому числі тих, які перебувають під загрозою зникнення і які занесено до Червоної книги України, пошкодження та руйнування природних середовищ їх існування. Такі негативні наслідки для загального стану тваринного світу в Україні є результатом дії багатьох чинників, серед яких – нераціональне використання природних ресурсів тваринного світу, порушення екологічного законодавства, яке регламентує вимоги щодо використання, охорони та відтворення тваринного світу, а саме: незаконна торгівля дикими тваринами; браконьєрство та незаконне вбивство тварин для спорту; боротьба з хижакими / шкідниками; незаконний вилов / відлов, володіння, постачання та збут, експорт / імпорт, незаконний вилов риби; незаконне збирання яєць; неселективний вилов та вбивство (наприклад отруйна

¹ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища у 2021 році / М-во захисту довкілля та природ. ресурсів України. 2022. С. 94. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 02.04.2023).

приманка, неселективні та незаконні сітки, неселективні пастки); відлов за допомогою пасток¹.

В умовах сьогодення перед справою збереження та раціонального використання тваринного світу постали нові виклики та загрози, обумовлені запровадженням воєнного стану, що вимагає, у свою чергу, перегляду сучасних концепцій правого регулювання експлуатації природних ресурсів тваринного світу, для того щоб забезпечити оптимальний стан збереження їх популяційного та видового різноманіття й визначити перспективи післявоєнного відтворення цих ресурсів.

За проведеним дослідженням Робочої групи з вивчення екологічних наслідків війни, в Україні протягом 2022 – початку 2023 рр. було знищено 2 500 особин каспійського тюленя, занесеного до Червоної книги України², загинуло від 3 до 5 тис. дельфінів³. Приблизно 90% популяції сліпачка звичайного, що віднесений до рідкісних видів тваринного світу, розташовано в Криму, Херсонській, Запорізькій та Луганській областях і 99% усіх популяцій навесні-влітку 2022 р. перебувало на окупованих територіях⁴. Третина природно-заповідних територій загальною площею 1,2 млн гектарів зазнала впливу повномасштабних військових дій⁵, що, безсумнівно, має негативні наслідки для кількісно-якісних характеристик загального стану тваринного світу на теренах України. Крім того, під загрозою знищення опинило-

¹ Гайова Г., Левіна Г., Матус С. Національний звіт щодо правопорушень проти дикої природи в Україні за період 2015–2020 рр. / Проект «Ефективне розслідування злочинів проти дикої природи у Європі». *WWF-Україна*. 2022. 129 с. URL: https://wwfcee.org/pdf_collections/25/2022-02%20WWF-UA_SWIPE_national%20report_UKR.pdf (дата звернення: 01.04.2023).

² Симонов С. Тюлені: жертви війни, парникових газів чи асфіксії, викликані промисловим виловом риби? *Ukraine War Environmental Consequences Working Group* : вебсайт. 22.01.2023. URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/seals-victims-of-war-greenhouse-gasses-or-asphyxiation-caused-by-commercial-fishing/> (дата звернення: 01.04.2023).

³ Колодежна В., Василюк О. Масова смертність дельфінів у Чорному морі: військовий ракурс. *Ukraine War Environmental Consequences Working Group* : вебсайт. 02.09.2022. URL: <https://uwecworkgroup.info/uk/mass-dolphin-mortality-in-the-black-sea-a-military-perspective/> (дата звернення: 01.04.2023).

⁴ Русін М. Як війна впливає на диких тварин і птахів. Говорять науковці. *Природно-заповідний фонд України* : вебсайт. URL: <https://wownature.in.ua/yak-viynavplyvaie-na-dukukh-tvaryin-i-ptakhiv-hovoriat-naukovtsi/> (дата звернення: 01.04.2023).

⁵ Міндовкілля: Через військові дії окупанта 900 заповідних територій України сьогодні перебувають у небезпеці / М-во захисту довкілля та природ. ресурсів України. *Урядовий портал*. 30.04.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillya-cherez-vijskovi-diyi-okupanta-900-zapovidnih-teritorij-ukrayini-sogodni-perebuvaют-u-nebezpeci> (дата звернення: 01.04.2023).

ся близько 200 територій Смарагдової мережі, ідея формування якої спрямована на захист видів дикої флори та фауни і природних середовищ їх існування та зростання відповідно до вимог Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. Під небезпекою знищення перебуває значна кількість міграційних шляхів диких тварин та птахів, більшість з яких розташована в районі Азово-Чорноморського узбережжя.

Незважаючи на декларування у Конституції нашої держави тваринного світу національним багатством України, невід'ємним елементом довкілля, який виконує важливі еколого-стабілізуючі й регулюючі функції, є джерелом задоволення різноманітних інтересів і потреб людини, у національному фауністичному законодавстві відсутнє правове визначення аналізованого поняття. Безсумнівно, через невизначеність у законодавчому полі юридичного поняття певного об'єкта правового регулювання та його складників відбувається ускладнення процесу застосування правових норм, спираючись на приписи яких забезпечується регулювання відносин у сфері використання об'єктів тваринного світу.

Стан розвитку фауністичного законодавства України, а також ефективність механізму правореалізації відносин, пов'язаних із використанням тваринного світу визначаються та безпосередньо залежать від функціонування термінології у цій сфері. У фауністичному законодавстві вживаються різноманітні категорії, пов'язані із визначенням кола правових відносин, що регулюються нормами екологічного законодавства України, а саме: тваринний світ, об'єкти тваринного світу, види тваринного світу, дикі тварини, генофонд тваринного світу, популяційне різноманіття диких тварин, дика фауна, які не мають визначеної дефініції та однозначної інтерпретації.

Основний нормативно-правовий акт у сфері охорони, використання й відтворення тваринного світу – Закон України «Про тваринний світ» непослідовно підходить до проблеми визначення юридичної термінології у фауністичному законодавстві. Так, ст. 1 згаданого закону закріплює лише, що дія норм екологічного законодавства поширюється на відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать

до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони¹. Разом із цим, наведене положення не дає можливості сформуванню комплексного й однозначного уявлення про поняття «тваринний світ», бо лише умовно обмежується визначенням територіальних ознак його об'єктів.

Примітно, що відсутність закріпленого в екологічному законодавстві України юридичного визначення поняття «тваринний світ» й неоднозначного правового тлумачення суміжних із ним понять спонукає до наукових пошуків вчених й зумовлює існування дискусій серед представників еколого-правової науки щодо його найоптимальнішого трактування. Як наголошує А. П. Гетьман: «нормативні визначення й терміни є засобом встановлення об'єктів правового регулювання, мети реалізації норм законодавства, що регулює відповідне коло суспільних відносин»². У зв'язку із наведеним, видається за доцільне проаналізувати як доктринальні, так і правові підходи до визначення тваринного світу та його складників, що слугуватиме ідентифікації об'єкта правового регулювання та окреслення кола фауністичних правовідносин, в тому числі відносин використання об'єктів тваринного світу.

У найбільш узагальненому вигляді та з урахуванням найсуттєвіших ознак тваринного світу, у науковій літературі під тваринним світом пропонується розуміти сукупність диких тварин (звірів, птахів, риб, земноводних, комах та ін.) у всьому їх видовому та популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, у неволі, чи в напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, щодо яких встановлено правовий режим, котрий забезпечує їх всебічну охорону та допускає без шкоди для відтворення їх використання³.

Велика українська юридична енциклопедія інтерпретує тваринний світ як сукупність диких тварин, живих організмів, які існують і роз-

¹ Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 01.04.2023).

² Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: Оберіг, 2019. С. 154.

³ Камінська А. О., Гайдай І. М. Тваринний світ як об'єкт правової охорони. *Правові новели*. 2016. № 1. С. 49.

виваються у стані природної волі в навколишньому середовищі (на суші, у воді, в атмосфері, ґрунті тощо)¹.

Аналіз наукової літератури демонструє приклади детермінації тваринного світу як системного явища, а не хаотичної сукупності його елементів. Так, на думку І. А. Городецької тваринний світ – не проста сукупність усіх різновидів тварин, а цілісна система, що включає сукупність живих організмів усіх видів диких тварин (елементи системи), в якій кожен елемент системи знаходиться в складних причинних взаємозв'язках з іншими². Зазначене розуміння тваринного світу, на переконання дослідниці, базується на таких аспектах, як: цілісність, ієрархічність, взаємозалежність систем і середовища³. Розглядати тваринний світ в екосистемному контексті запропонував і Є. П. Суєтнов, який підкреслює необхідність екосистемізації об'єктів еколого-правового регулювання⁴.

У зв'язку з цим за доцільне вбачається правовий аналіз окремих термінологічних складників поняття «тваринного світу».

1. *Тварина*. Передусім зазначимо, що в Законі України «Про тваринний світ» не надано дефініції тварини як такої. Правове визначення терміна «тварина» наведено в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження», відповідно до положень якого під твариною слід розуміти «...біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця,

¹ Гетьман А. П., Шеховцов В. В. Тваринний світ. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016– . Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 704.

² Городецька І. А. До розуміння та визначення поняття «тваринний світ». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №9–2, т. 2. С. 42.

³ Городецька І. А. Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. С. 30.

⁴ Суєтнов Є. П. Реалізація екосистемного підходу в природоресурсному законодавстві України. *Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи* : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 30–31 жовт. 2015 р.). Харків : Оберіг, 2015. С. 187 ; Його ж. До питання про «екосистемізацію» об'єктів екологічного права України. *Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листоп. 2019 р., м. Київ) / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж., 2019. С. 110–117.

хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові»¹. При цьому можна прослідкувати, що в цьому положенні відсутній критерій, за яким проводиться розмежування фауни на види, адже і зоопаркові, і циркові тварини можуть бути одночасно дикими, але у цьому випадку законодавцем дикі, циркові, а також тварини, які мешкають у зоопарку, віднесені до окремих категорій, що може передбачати і різний правовий механізм їх використання.

Водночас Законом України «Про тваринний світ» тварин, що утримуються в неволі, тобто в цирку або зоопарку, зараховано до диких. Таким чином, сучасне фауністичне законодавство непослідовно підходить до видової класифікації фауни, наслідком чого виникають відповідні термінологічні законодавчі колізії.

Крім того, варто зауважити, що у вітчизняному законодавстві відсутня відповідна норма-дефініція, яка охоплювала б усіх без винятку тварин і містила чіткі кваліфікуючі ознаки, що позначали б їх як елемент саме екологічних правовідносин. Разом із цим визначення правового режиму тварини, тобто комплексу правових норм, що визначають порядок її приналежності, охорони й використання, безпосередньо взаємозумовлюється її біологічними ознаками (домашні або дикі тварини), середовищем перебування, метою й видом використання та рівнем участі людини у процесі життєдіяльності тварини.

2. *Дика фауна.* За ст. 3 Закону України «Про тваринний світ», об'єктами тваринного світу є саме *дикі тварини*. Як наголошує О. О. Погрібний, «до диких належать види тварин, що виникли шляхом природного добору і здатні самотійно жити в умовах екосистеми»².

Уперше в національному законодавстві поняття дикої тварини детерміноване в Законі України від 21.02.2006 «Про захист тварин від жорстокого поводження»³, відповідно до якого дикі тварини – це тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах.

¹ Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 01.04.2023).

² Погрібний О. О. Аграрне право України. Київ : Істина, 2007. С. 237.

³ Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV.

Сьогодні поряд із конструкцією «дикі тварини» в еколого-правовій доктрині й законодавчій практиці вживається категорія «дика фауна», яка є інтернаціональною, використовується в міжнародному та європейському екологічному праві й законодавстві. Застосування цих категорій є проявом синонімії, зумовленої вживанням іншомовного терміна в національній вітчизняній системі екологічного законодавства. Ураховуючи інтенсифікацію залучення України в єдиний європейський правовий простір, вважаємо, що доцільним у національній правовій системі буде послуговування саме терміном «дика фауна», що забезпечить не лише реалізацію принципу правової визначеності, а й належне виконання міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері охорони довкілля.

У правовій літературі доволі жваво відбувається дискусія з приводу принципу розмежування поняття «тварини» та «дикі тварини». Логічним є той факт, що поняття «тварини» або «тваринний світ» є ширшими за поняття «дикі тварини». У суто науковому плані поняття «тваринний світ» має охоплювати всі різновиди тваринного світу, включаючи домашніх тварин, які в юридичній літературі виводяться за його межі і розглядаються лише як товарно-матеріальні цінності, об'єкти права власності та інших прав¹.

Таким чином, дика фауна є унікальним об'єктом екологічного права, який потребує комплексного підходу з точки зору правового регулювання. Ідеться про те, що збереження і захист усього тваринного світу буде ефективним тільки тоді, коли під сферу правового впливу підпадатимуть не тільки дикі тварини, а й місця їх оселення, а також шляхи міграції. Із цією метою в Україні запроваджено комплексний правовий інститут, покликаний забезпечити охорону природно-заповідного фонду, а також формування екологічної мережі (у тому числі і створення екологічних коридорів, за якими дикі тварини вибудовують шляхи своєї міграції).

Дика фауна як елемент навколишнього природного середовища має природне походження, тобто не є благом, створеним безпосередньо людиною. При розмежуванні галузей права (зокрема екологічного, цивільного, аграрного тощо) наведена особливість тваринного світу

¹ Луц Д. М. Тваринний світ як об'єкт правової регламентації. *Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2013 р.). Київ : Принт Сервіс, 2013. С. 147–150.

є вирішальною, оскільки до переліку об'єктів екологічного права включено тільки диких тварин, про що свідчать згадані вище положення Закону України «Про тваринний світ».

3. *Об'єкти тваринного світу.* Згідно зі ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» об'єктами тваринного світу, на які поширюється дія цього Закону, визнаються: 1) дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; 2) частини диких тварин (роги, шкіра тощо); 3) продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Спираючися на фундаментальні доктринальні еколого-правові напрацювання вчених-правознавців щодо його предметної та об'єктної складової, зазначимо, що тваринний світ можна розглядати як природний індивідуалізований об'єкт навколишнього природного середовища, який підлягає всебічній охороні, ураховуючи його аксіологічну для української нації роль (національне багатство України). У той же час, підкреслюючи те, що право безпосередньо не впливає на природні об'єкти, його перцепція виявляється у правовому регулюванні поведінки суб'єктів екологічних правовідносин¹, маємо резюмувати, що об'єкти тваринного світу належать до поняття природних ресурсів через здатність безпосередньо задовольняти різноманітні матеріальні та нематеріальні потреби людини, що, своєю чергою, зумовлює виникнення прав та обов'язків у суб'єктів екологічних правовідносин.

З урахуванням наведених особливостей зазначимо, що тваринний світ у національному екологічному законодавстві розглядається як невід'ємний компонент навколишнього природного середовища, природний об'єкт та природний ресурс. У контексті зазначеного слід підкреслити, що всі види диких тварин у своїй сукупності утворюють тваринний світ, однак унаслідок його видового різноманіття як природний ресурс розглядаються лише ті дикі тварини, які можуть використовуватися людиною для задоволення потреб. Отже, тваринний світ як комплексна категорія є об'єктом правової охорони навколишнього

¹ Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.

природного середовища (природний об'єкт), а та його частина, яка може використовуватися людиною, розглядається як специфічний (родовий) об'єкт (природний ресурс).

Дослідження розуміння «тваринного світу» в науковій літературі переросло в низку доктринальних позицій. Так, І. І. Каракаш переконалий, що тваринний світ є родовим поняттям, а позначення об'єктів дикого тваринного світу як живих організмів він вважає малопродатним, оскільки до живих організмів належать і живі організми сільськогосподарських і свійських тварин, а також різноманітні об'єкти рослинного світу¹. Схожої позиції дотримується й Т. В. Григор'єва, за словами якої поняття «тваринний світ» є родовим і охоплює низку самостійних об'єктів. Саме тому вона визнає неправильним звуження цього поняття шляхом виокремлення лише такої його ознаки, як сукупність диких тварин².

Розмежуючи суміжні поняття «дикі тварини» та «тварини», необхідно звернути увагу, що особливістю тваринного світу як об'єкта еколого-правового регулювання у сфері використання є така його суттєва характеристика, як стан дикості, що вказує не стільки на умови перебування тварини, скільки на її внутрішню біологічну характеристику. Ця ознака має щонайменше два методологічно важливих пояснення: 1) дикі тварини, на відміну від домашніх, не є результатом окультуреного людиною світу, а становлять продукт еволюційного розвитку цивілізації та об'єктивних законів природи; 2) стан дикості вказує на здатність тварини виживати в умовах дикої природи без необхідності втручання людини, здатність демонструвати свої хижацькі та інші рефлексивні реакції в поведінці.

Тож аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що категорії «тваринний світ» і «тварина» співвідносяться як ціле й частина, що, своєю чергою, не дозволяє ототожнювати означені категорії і створює підстави для висновку, що назва Закону України «Про тваринний світ» не зовсім відповідає його змісту: цей Закон стосується не всіх тварин, а лише їх частини – диких тварин. Із біологічної точки зору «тваринний світ» являє собою всі організми тваринного походжен-

¹ Каракаш І. І. Проблемні питання власницької правооб'єктності тваринного світу та його ресурсів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Т. 18. С. 78.

² Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2004. С. 11–12.

ня, а не тільки дику фауну. Проте саме дикі тварини вважаються найбільш уразливими щодо впливу на них результатів людської діяльності. З огляду на це їх охорона стає пріоритетною. Крім того, характерною ознакою об'єкта тваринного світу є те, що він є невід'ємною функціональною частиною єдиного природного механізму, де виконує свою біологічну роль і перебуває у природній залежності насамперед від природи, а не від людини.

§ 2. Суб'єкти права користування об'єктами тваринного світу

Будь-які суспільні правовідносини, що є предметом тієї чи іншої галузі права виникають, змінюються та припиняються між відповідними суб'єктами, наділеними правами та обов'язками, здатними їх реалізувати та виконувати, а також нести юридичну відповідальність за порушення норм фауністичного законодавства. Суб'єкти права користування об'єктами тваринного світу поряд із визначеним у § 1 цього розділу об'єктним складом зазначених правовідносин є обов'язковим елементом у механізмі правової регламентації охорони, використання та відтворення тваринного світу.

Системний аналіз екологічного законодавства, у тому числі фауністичного законодавства як його частини, демонструє наявність широкого кола суб'єктів використання об'єктів тваринного світу, які мають різний обсяг прав та обов'язків, повноважень та компетенцій залежно від юридичного статусу, виду використання тваринного світу, наявного обсягу правоздатності та дієздатності, а також умови набуття статусу користувача об'єктами тваринного світу.

Суб'єктний склад правовідносин у сфері використання тваринного світу представлений як індивідуальними, так і колективними учасниками фауністично-експлуатаційних відносин: 1) фізичні особи; 2) підприємства, установи та організації державної, комунальної або приватної форм власності: а) державні мисливські господарства; б) спеціальні товарні рибні господарства; в) рибогосподарські та інші спеціалізовані науково-дослідні установи; г) громадські організації мисливців (наприклад Українське товариство мисливців і рибалок);

наукові та навчальні установи та інші юридичні особи; 3) органи державного управління в галузі охорони довкілля.

Зміст правосуб'єктності не вичерпується лише визначенням кола суб'єктів права; це лише встановлення зовнішньої межі, її зовнішньої сторони. Законодавець повинен також стосовно кожної групи осіб, які входять до встановленого кола суб'єктів права, передбачити всі необхідні та достатні умови, за наявності яких вони стають здатними бути суб'єктами права. Сукупність цих умов складає внутрішню межу, сторону правосуб'єктності. Також законодавець повинен визначити і закріпити в законі умови набуття особами, які входять до встановленого кола суб'єктів, дієздатності¹.

Особливість суб'єктного складу права загального використання об'єктів тваринного світу полягає в тому, що його реалізація видається можливою лише фізичними особами, адже сутність цього права впливає з концепції природних прав людини, які не даровані й санкціоновані державою, а належать людині від її народження. Отже, зазначений вид використання об'єктів тваринного світу є безумовним.

Зазначимо, що ст. 16 Закону України «Про тваринний світ»² гарантує громадянам право безоплатного загального використання об'єктів тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб. Вживана термінологічна конструкція «громадяни» звужує юридичні та фактичні можливості іноземців та осіб без громадянства використовувати об'єкти тваринного світу в порядку загального використання всупереч конституційному положенню, передбаченому ст. 26 Конституції України³, відповідно до якого такі суб'єкти, у випадку перебування на території України на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України (за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України). Поняття фізичної особи є універсальним та, на думку В. М. Комарницького, ним можна оперувати в усіх випадках установлення правосуб'єктності осіб, які є учасниками суспільних відносин у сфері природокористування⁴.

¹ Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. №2. С. 136.

² Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III.

³ Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.04.2023).

⁴ Комарницький В. М. Право спеціального природокористування : монографія / відп. ред. Н. Р. Малишева. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 79.

Отже, і іноземні громадяни, і особи без громадянства мають право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу з урахуванням встановлених законодавством України винятків та з дотриманням відповідних обов'язків. За порушення вимог нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері користування природними ресурсами України, зокрема права на використання об'єктів тваринного світу, іноземці несуть відповідальність на загальних підставах, як і громадяни України.

Фактичні відносини по спеціальному використанню дикої фауни складаються між особами, які виявили бажання добувати диких тварин, та представниками власника відповідних об'єктів, які мають повноваження щодо розпорядження ними. Таким чином, до взаємодії вступають дві групи суб'єктів, одні з яких безпосередньо зацікавлені в реалізації своїх інтересів (основна група), а інших наділено відповідними повноваженнями, необхідними для такої реалізації (допоміжна група). До основної групи належать юридичні та фізичні особи, а до допоміжної – центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також інші особи, які здійснюють повноваження власника об'єктів дикої фауни¹.

У контексті наведеної класифікації варто зазначити, що, урахувавши видову різноманітність тваринного світу, умови перебування диких тварин (на волі, напіввільних умовах чи в неволі), їх правовий режим (дикі тварини, занесені до Червоної книги України, чи такі, що охороняються відповідно до загальних засад фауністичного законодавства) утворюється й специфічний для кожного виду фауністичних правовідносин суб'єктний склад. Спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється суб'єктами правовідносин з вилученням диких тварин із навколишнього природного середовища (окрім безоплатного любительського та спортивного рибальства) на підставі спеціального дозволу уповноважених на те осіб.

Законодавство України передбачає такі види використання об'єктів тваринного світу в порядку спеціального використання: 1) мисливство; 2) рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин; 3) використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях; 4) використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо; 5) використання диких тварин із метою

¹ Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2000. С. 10.

отримання продуктів їх життєдіяльності; 6) добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі¹.

В еколого-правовій доктрині результати дослідження правових засад окремих напрямків здійснення спеціального використання об'єктів тваринного світу презентовані висновками щодо особливостей правового статусу суб'єктів відповідної сфери еколого-правового регулювання, у тому числі сфери використання об'єктів тваринного світу.

Наукові пошуки у сфері мисливських природних ресурсів дозволили Л. Р. Данилюк резюмувати, що до основних суб'єктів правовідносин використання мисливських природних ресурсів належать: 1) користувачі мисливських угідь; 2) власники та/або користувачі земельних ділянок, на яких містяться мисливські угіддя; 3) органи державного управління в галузі мисливського господарства; 4) мисливці.

Крім основних суб'єктів правовідносин використання мисливських природних ресурсів, науковець виокремлює також додаткових суб'єктів відповідних правовідносин, до яких належать: 1) фізичні та юридичні особи, які виступають однією зі сторін за договорами щодо продукції полювання та мисливських трофеїв; 2) фізичні особи – підприємці та юридичні особи, які займаються мисливським собаківництвом (оскільки відповідну діяльність можуть здійснювати і користувачі мисливських угідь у процесі ведення мисливського господарства та інші особи, для яких мисливське собаківництво є єдиним видом діяльності); 3) фізичні особи, які використовують мисливські природні ресурси в порядку загального використання, та фізичні, юридичні особи, які використовують їх у порядку спеціального використання при так званих вторинних видах використання; 4) громадські організації мисливців; 5) громадські інспектори з охорони довкілля та громадські мисливські інспектори, які здійснюють громадський контроль за полюванням відповідно до ст. 38 цього ж Закону².

Інша група суб'єктів правовідносин у сфері використання об'єктів тваринного світу репрезентована органами державного управління в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Відпо-

¹ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 №2894-III.

² Данилюк Л. Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. С. 68.

відно до ст. 11 Закону України «Про тваринний світ» державне управління у зазначеній галузі здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, уповноважені центральні органи виконавчої влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу до яких належать: 1) Міндовкілля; 2) Держекоінспекція; 3) Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство) ; 4) Державне агентство меліорації та рибного господарства України (Держрибагентство) та інші органи виконавчої влади відповідно до їх повноважень. Окремі повноваження органів виконавчої влади може бути надано органам місцевого самоврядування¹.

Новітнім суб'єктом правовідносин у сфері використання тваринного світу в період воєнного стану стали військові адміністрації населених пунктів та військово-цивільні адміністрації як органи тимчасового характеру, які здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування. Закони України «Про правовий режим воєнного стану»² та «Про військово-цивільні адміністрації»³ наділяє військові адміністрації населених пунктів повноваженням у сфері забезпечення ефективного використання природних ресурсів, у тому числі вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення строком не більше одного року, а також про скасування такого дозволу⁴.

§ 3. Проблеми забезпечення та визначення меж права загального користування об'єктами тваринного світу

Закріплення права загального використання об'єктів тваринного світу є реалізацією конституційного права, наданого Українському

¹ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III.

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Голос України*. 10.06.2015. № 101.

³ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. *Голос України*. 27.02.2015. № 36.

⁴ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII.

народові. Природне право доступу до природних ресурсів є одним із найважливіших, життєво необхідних для будь-якої людини.

Право загального доступу до об'єктів тваринного світу є природним та невідчужуваним правом кожної людини, якій воно належить від народження та в силу її біологічно-соціальної сутності. Це право не санкціоноване та не дароване людині будь-яким політико-правовим утворенням або сувереном (тобто не є правом позитивним), оскільки його онтологічне походження обумовлене природними інстинктами людини як поведінкового акту, створеного в результаті тривалої еволюції, що спрямований на забезпечення життєвих функцій і самого функціонування кожної людини¹, а також об'єктивно існуючої потреби у спілкуванні з живою та неживою природою для стабілізації естетичних, виховних, пізнавальних, культурних та оздоровчо-рекреаційних благ. Потреба людини впливає на її свідомість і спонукає до активізації діяльності до її задоволення, тобто впливає на формування інтересу (екологічного). На цьому наголошував свого часу й В. К. Попов, який зазначав, що змістом цього інтересу є сукупність соціальних і біологічних потреб людини, які визначені самою природою і виявляються в необхідності споживання безпечних для її життя і здоров'я природних ресурсів².

Для сучасної національної еколого-правової доктрини і правозастосування актуальним питанням є розмежування таких понять, як «використання об'єктів тваринного світу» і «користування об'єктами тваринного світу», оскільки екологічне законодавство оперує одночасно двома термінами. Так, ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» має назву «Загальне використання об'єктів тваринного світу», проте у ст. 13 цього Закону до повноважень компетентних органів належить вирішення питань у сфері користування об'єктами тваринного світу.

У науці екологічного права є декілька підходів до співвідношення та розмежування зазначених категорій: одні вчені вважають, що вони розмежовуються, оскільки використання природних ресурсів є поняттям значно ширшим³, інші переконані, що терміни «користування

¹ Данильян О. Г., Тараненко В. М. *Філософія : учебник*. Харків : Право, 2013. С. 454.

² Попов В. К. *Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации*. Харків : Вища шк., 1983. С. 15–16.

³ Костицький В. В. Десять тез до питання про доктрину природоресурсного права: теорія, методологія та завдання науки. *Правова доктрина України : у 5 т. / редкол.: Тацій В. Я. (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України*. Харків : Право, 2013. Т. 4 : Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. С. 140.

тваринним світом» або «використання тваринного світу» мають фактично однакове змістове навантаження¹, а деякі науковці стверджують, що «використання об'єктів тваринного світу» є більш широким поняттям. Наприклад, досліджуючи еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу, Л. Д. Нечипорук використання об'єктів тваринного світу в правовому аспекті розглядає як урегульовану нормами права діяльність, яка полягає у вилученні та споживанні корисних властивостей відповідних об'єктів, а також діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке вилучення та споживання. Користування, на її думку, – це одержання з них корисних властивостей, що здійснюється фізичними та/або юридичними особами для забезпечення власних інтересів².

Правові засади права загального використання об'єктів тваринного світу визначені в екологічному законодавстві та знаходять безпосередню юридичну деталізацію в нормативно-правових актах фауністичного спрямування.

Так, ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» закріплює правову гарантію права безоплатного загального використання об'єктів тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб, а також визначає правила та перелічує можливі способи реалізації цього права. Загальні засади, що знайшли відбиття в зазначеній правовій нормі, передбачають, що таке право здійснюється на безоплатній основі та без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову). У порядку загального використання об'єктів тваринного світу здійснюється використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом³.

Правове забезпечення права загального природокористування створює юридичну гарантію всім громадянам користуватися природ-

¹ Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2000. С. 11.

² Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. С. 8.

³ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III.

ними благами за умови дотримання встановлених правил охорони довкілля¹. У деяких випадках законодавець визначає межі права загального природокористування, що є запорукою забезпечення публічно-приватних інтересів у процесі використання об'єктів тваринного світу, адже, як зауважує І. О. Костяшкін, досліджуючи правові аспекти загального землекористування, «при реалізації громадянами права загального користування на них мають покладатися чітко визначені обов'язки та обмеження...»².

Зокрема, під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження³. Зазначене положення є юридичним інструментом забезпечення комплексного підходу у правовому регулюванні тваринного світу з урахуванням необхідності створення умов не лише для збереження диких тварин як безпосереднього об'єкта фауністичного законодавства, але і природних середовищ їх існування як невід'ємної частини життєдіяльності дикої тварини.

Інший правовий аспект визначення меж права загального використання об'єктів тваринного світу передбачає обмеження або повну заборону на певній території чи на певні строки в порядку, передбаченому цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, здійснення окремих видів використання об'єктів тваринного світу, а також вилучення з природного середовища тварин, яке здійснюється з метою збереження і відтворення тварин⁴. Імперативна засада цього положення обумовлена потребою у збалансуванні публічно-приватних інтересів, де публічний інтерес детермінує конституційні та законодавчі вимоги щодо збереження природних ресурсів для нинішнього та майбутнього покоління, оптимального перерозподілу використання об'єктів тваринного світу в умовах досягнення цілей сталого екологічного розвитку.

Виходячи з положень ст. 26 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», здійснення

¹ Кобецька Н. Р. Сутність і місце права загального природокористування в системі екологічного права. *Екологічне право України*. 2016. № 1/2. С. 99.

² Костяшкін І. О. Право загального землекористування громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. С. 9.

³ Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III.

⁴ Там само.

любительського та спортивного рибальства в межах загального використання об'єктів тваринного світу обмежується законодавцем обсягами безоплатного вилову водних біоресурсів, заборонаю здійснювати вилов на певних територіях та ділянках, а також забороненими методами вилову й у заборонений час¹. Любительське рибальство дозволяється здійснювати рибалкам безоплатно в порядку загального використання водних біоресурсів для особистих потреб (без права реалізації) не забороненими цими Правилами знаряддями добування (вилову) та в мінімально дозволених для добування (вилову) розмірах видів водних біоресурсів під час здійснення любительського, спортивного рибальства та підводного полювання². Нормою добування (вилову) однією особою за добу є: раків – до 30 шт., креветок – до 1 кг, риби – до 3 кг.

В Україні існує розгалужена система законодавства, спрямованого на захист тварин, гарантування їх раціонального використання, відтворення тваринного світу, однак деякі відносини залишаються врегульованими недостатньо. Суттєво необхідним у цьому контексті є дотримання засад комплексного природокористування, адже при наданні в користування одного природного ресурсу може вчинятися вплив на інші, пов'язані з ним. Середовища існування диких тварин мають нерозривний зв'язок із самим тваринним світом. Передача такого середовища існування у власність, користування, з використанням різних договірних конструкцій, та й у цілому перебування такого середовища в будь-якій формі власності, завжди створюють перепони у доступі до об'єктів тваринного світу для всіх інших суб'єктів, які не є власниками. Земельні ділянки можуть переходити у власність громадян і на них можуть здійснюватися полювання, риболовство та інші види користування тваринним світом цими власниками. Проте, незважаючи на законодавчі гарантії права доступу до природних ресурсів для здійснення загального природокористування, умов для такого безперешкодного доступу майже не створюється.

Проблема правового забезпечення вільного доступу громадян до природних об'єктів у контексті захисту приватних інтересів власників і користувачів природними ресурсами або, з іншого боку, обме-

¹ Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17> (дата звернення: 01.04.2023).

² Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1412-22> (дата звернення: 30.03.2023).

жень прав приватної власності і користування природними ресурсами у зв'язку зі здійсненням загального природокористування у наш час набуває дедалі більшої актуальності.

Ця проблематика та можливі шляхи її розв'язання розглядалися, зокрема, Г. В. Анісімовою, яка також акцентувала свою увагу на тому, що при наданні природних ресурсів у власність або користування на договірних засадах доречним вбачається закріплення в поресурсовому законодавстві істотних умов таких правочинів. «До цих умов слід віднести гарантування власниками та користувачами природних ресурсів права загального користування ними з урахуванням природних властивостей кожного об'єкта довкілля й нормативів допустимого вилучення цих ресурсів при здійсненні загального їх використання»¹. При цьому відмовитися від імперативних методів регулювання в цій сфері не видається можливим. Договір спрямовано на реалізацію не тільки приватних інтересів, а й на задоволення громадських потреб.

Необхідно відзначити, що з плином часу право загального природокористування дещо видозмінилося, спадкоємність правового регулювання в цілому зберігається, проте деякі правила уточнюються та змінюються, вводяться нові положення, які виходять із сучасної ситуації у сфері використання природних ресурсів, а основною проблемою практичної реалізації цього права стає свобода доступу громадян до природних ресурсів для задоволення своїх особистих потреб. Водночас завдання держави полягає лише в нормативно-правовому забезпеченні існування такого права та створенні належних правових гарантій його безперешкодної й ефективної реалізації (один з аспектів екологічної функції держави).

На думку Г. В. Анісімової, як категорія динамічна державна екологічна політика в умовах воєнного стану має розроблятися, виходячи з того, що основними орієнтирами повинні стати забезпечення екологічної безпеки, ранжування екологічних ризиків, збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, відновлення екологічно забруднених територій, охорона й відтворення природних ресурсів, захист екологічних прав, життя і здоров'я громадян².

¹ Анісімова Г. В. Законодавчі проблеми забезпечення права загального природокористування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1 (3). С. 2, 3. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62839> (дата звернення: 30.03.2023).

² Анісімова Г. В. Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 108. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787>.

Тому не можна оминати увагою й особливості здійснення права загального використання об'єктів тваринного світу в умовах воєнного стану, адже його запровадження вплинуло на обсяг прав природокористувачів та їх можливість реалізації через: обмеження у здійсненні любительського та спортивного рибальства внаслідок заборони користування деякими водними об'єктами на територіях ведення активних бойових дій або в місцях особливої небезпеки; заборону відвідування лісів у деяких регіонах України, що суттєво обмежує можливість природокористувача використовувати корисні властивості життєдіяльності тварин; домінування публічного імперативу у збереженні видів диких тварин зумовило організацію їх вивезення із зоопарків та екопарків у безпечні місця, що, своєю чергою, сприяло обмеженню права використовувати об'єкти тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях тощо.

§ 4. Правовий режим мисливства як виду спеціального використання тваринного світу

Одним із видів спеціального використання об'єктів тваринного світу є мисливство. Як зазначає Ю. В. Муравйов: «Головним об'єктом та водночас ресурсом мисливського господарства є мисливська фауна, раціональне поводження з якою, на жаль, є знеціненим у нашій державі. Через високий рівень браконьєрства, корумпованість галузі, недосконалість нормативно-правової бази, мізерні протекційні заходи та відсутність елементарної культури полювання, поголів'я більшості видів мисливських тварин та темпи їх відтворення, порівняно з країнами Європи, є невеликими. Як наслідок, мисливство в Україні стало неприбутковим, а утворена на мисливських угіддях приватна форма господарювання є далекою від раціонального поводження з дикими тваринами та породжує конфлікти між сільськими мешканцями та користувачами угідь»¹.

Фундаментальні еколого-правові напрацювання у сфері охорони, використання та відтворення мисливських природних ресурсів, мис-

¹ Муравйов Ю. В. Ресурси мисливських тварин як передумова становлення еколого-економічного розвитку мисливського господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. Т. 29, №4. С. 86. DOI: <https://doi.org/10.15421/40290418>.

ливства як виду спеціального використання об'єктів тваринного світу та як галузі економічної діяльності, правові аспекти здійснення полювання та інші правові питання, які корелюються з мисливською діяльністю, стали предметом доктринального осмислення таких вчених-правознавців, як В. І. Андрейцев, Н. Ю. Березіна, М. П. Волик, А. П. Гетьман, Л. Р. Данилюк, Т. В. Єрмолаєва, І. І. Каракаш, Н. Р. Кобецька, В. М. Комарницький, М. В. Краснова, В. Л. Мунтян, Л. Д. Нечипорук, В. В. Овдієнко, О. О. Томин, П. В. Тихий, М. К. Черкашина, В. С. Шахов, В. В. Шеховцов, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін. Окремі правові аспекти здійснення мисливства та полювання досліджувалися й у працях науковців – представників суміжних галузей права: С. А. Голуб, В. І. Книш, О. О. Онищук, Т. М. Савченко, Т. І. Сухоребра та ін.

Правову основу регулювання суспільних відносин у сфері мисливського господарства та полювання становлять: Конституція України від 28.06.1996, закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991, «Про тваринний світ» від 13.12.2001, «Про мисливське господарство і полювання» від 22.02.2000; підзаконні нормативно-правові акти, серед яких: Указ Президента України «Про невідкладні заходи у сфері збереження, відтворення та раціонального використання мисливських тварин» від 23.05.2005, накази Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Порядку проведення упорядкування мисливських угідь» від 21.06.2001, «Про затвердження Порядку видачі паспортів на собак мисливських порід» від 12.03.2004, накази Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження вартості ліцензій на добування мисливських тварин у мисливських угіддях України» від 16.05.2011 № 179, «Про затвердження Положення про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин» від 17.10.2011, «Про затвердження Положення про мисливське собаківництво України» від 10.06.2013, спільний наказ із Міндовкілья «Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України) від 19.06.2017 та інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти.

Безсумнівно, варто звернути увагу, що в період дії воєнного часу правове регулювання досліджуваного в цьому параграфі виду спеці-

ального використання об'єктів тваринного світу здійснюється відповідно до законів воєнного стану. Зокрема, до кінця дії воєнного стану заборонено займатися мисливством та промисловим рибальством відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Під час дії воєнного стану прийнято такі підзаконні нормативно-правові акти у сфері правового регулювання мисливства, як наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.03.2022 «Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час воєнного стану», накази Міндовкілля від 21.11.2022 «Про затвердження Порядку видачі посвідчень мисливця і щорічних контрольних карток обліку добутої дичини і порушень правил полювання», від 25.11.2022 «Про затвердження Положення про громадських мисливських інспекторів» та деякі інші.

Водночас загальнотеоретичне розуміння щодо мисливського господарства необхідно розглядати в контексті перспективи припинення воєнного стану та відновлення процедур, у тому числі адміністративних, щодо реалізації права на мисливство та полювання.

Термінологічний аспект цього виду природокористування неодноразово ставав предметом досліджень, спричиняв відповідні дискусії й семантичну невизначеність, адже стосовно позначення різновиду добування диких тварин фауністичним законодавством України встановлено два різних терміни, а саме: «мисливство» і «полювання».

Так, ст. 21 Закону України «Про тваринний світ» встановлює, що мисливством вважається добування диких звірів і птахів, які перебувають у стані природної волі або в напіввільних умовах в межах мисливських угідь і які можуть бути об'єктами полювання. Із визначення випливає, що термін «мисливство» є родовим і охоплює терміни «добування» і «полювання». Натомість у Законі України «Про мисливське господарство та полювання»¹ термін «полювання» вживається поряд із терміном «мисливство». При цьому такі поняття вже не співвідносяться як рід і вид, а існують окремо, позначаючи різні за змістом поняття, і розглядаються, відповідно, як вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування диких тварин (мисливство)

¹ Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 № 1478-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14> (дата звернення: 01.04.2023).

і сукупність дій людини, спрямованих на таке добування (полювання). У зміст поняття «полювання» згаданий Закон включає і саме добування зазначених об'єктів¹. Таким чином, термінологічна невизначеність на нормативному рівні створює передумови для змішування категорій та нечіткості у правовому регулюванні.

Юридичними ознаками мисливства, на переконання В. В. Овдієнка, є: 1) мета мисливства; 2) об'єкти мисливства; 3) суб'єкти правовідносин у сфері мисливства; 4) способи здійснення мисливства; 5) здійснення мисливства лише в межах спеціально визначених територій (мисливських угідь, що надані в користування відповідним суб'єктам у встановленому законом порядку); 6) платність; 7) оформлення відповідних документів у встановленому законом порядку; 8) те, що вистежування, переслідування з метою добування і саме добування мисливських тварин державного мисливського фонду з метою мисливства допускається: (а) в чітко установлений період часу (сезон полювання), (б) регламентованими способами (відстріл, відлов), (в) дозволеними знаряддями, (г) відповідно до лімітів та норм відстрілу².

Право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання (ст. 12 Закону України «Про мисливське господарство та полювання»). Тож не лише громадяни України, а й іноземці мають право відповідно на загальне і спеціальне використання об'єктів тваринного світу, для яких встановлюється особливий порядок набуття права користування тваринним світом.

Закон України «Про мисливське господарство та полювання» (ст. 14) передбачає перелік документів на право полювання для громадян України. Іноземці ж, згідно зі ст. 13 цього Закону, можуть здійснювати полювання на території України за документами на право полювання, які видані відповідними органами інших держав. Ці документи вважаються чинними на території України. Проте за наявності такої норми в національному законодавстві відсутній реальний механізм встановлення еквівалентності документів на право полювання іно-

¹ Тихий П. В. Щодо поняття права користування тваринним світом. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. №2 (13). С. 172.

² Овдієнко В. В. Правове регулювання мисливства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків. 2014. С. 9, 10.

земців, що може бути встановлений виключно міжнародними договорами з внесенням подальших доповнень до Закону України «Про мисливське господарство та полювання».

Привертає увагу і діяльність із мисливського туризму. Як вбачається з аналізу законодавства, нормативно-правові акти хоча й оперують цим поняттям, проте не надають його правового визначення, що, вочевидь, є прогалиною в законодавстві, адже, як зазначає М. К. Черкашина, мисливському туризму притаманні особливі ознаки, що відрізняють його від інших видів туризму¹. Попри досить велику популярність мисливської галузі й повсякчасну участь у цих процесах іноземців, у законодавстві, на жаль, відсутні визначення «мисливського туризму», «мисливського туру» із нормативним визначенням їх ознак.

Ще однією законодавчою прогалиною у сфері допуску іноземних громадян до полювання на території України, зокрема в рамках мисливських турів, є відсутність повноцінної підзаконної бази щодо умови організації і проведення полювань для іноземних мисливців у мисливських господарствах України. Так, ч. 2 ст. 13 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» встановлює, що умови організації та здійснення полювання іноземцями, розмір плати за надані послуги і добуту продукцію полювання визначаються відповідними договорами, що укладаються між іноземцями або юридичними особами, які організують для них полювання, та користувачами мисливських угідь. Проте наразі нормативне врегулювання надання послуг іноземним мисливцям є прогалиною національного законодавства. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розроблення проекту Правил, який повинен включати Типовий договір про надання послуг із проведення мисливського туру.

Як зазначає М. К. Черкашина, Закон України «Про мисливське господарство та полювання» повинен враховувати не тільки інтереси держави щодо поповнення бюджету за рахунок податків та зборів за користування мисливськими угіддями, але й забезпечити законодавчу базу мисливського господарства як діяльності з надання послуг, з одного боку, та природоохоронної діяльності – з іншого². Розглядаючи питання мисливського туризму в зоозахисному контексті, необ-

¹ Черкашина М. К. Правові проблеми здійснення полювання в Україні іноземцями. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 578 : Правознавство. 2011. С. 61.

² Там само. С. 63.

хідно звернути увагу на практику інших країн, де цей вид діяльності є більш поширеним, зокрема ЄС та Африки. Мисливці сплячують до бюджетів цих країн чималі податки, що перетворює мисливський туризм на одне з найбільших джерел наповнення місцевих бюджетів. Усвідомлюючи це, організатори почали розводити тварин та ретельно охороняти їх, у зв'язку з чим поголів'я тварин збільшилося за останні роки у кілька разів. Нині мисливський туризм в більшості випадків перебуває під пильним державним контролем. Це яскравий приклад того, як полювання стало поштовхом до збереження біорізноманіття.

Однак слід звернути увагу й на інші прояви законодавчих ініціатив. В Україні неодноразово вносився на розгляд Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення законодавства у сфері мисливського господарства та полювання і боротьби з браконьєрством), за яким пропонується офіційно запровадити такий вид діяльності, як вольєрне полювання. Законопроектом пропонувалося закріпити такі терміни, як вольєрне полювання, тобто полювання на мисливських тварин у мисливських вольєрах; мисливський вольєр – відгороджена частина мисливських угідь, призначена для утримання, розведення та використання мисливських тварин у напіввільних умовах. Встановлювалося низку особливостей, невластивих для інших видів полювання: можливість здійснення вольєрного полювання з використанням лука та арбалета, можливість полювати в темний період доби, можливість використовувати електронні, електричні звуковідтворювальні прилади та пристрої, джерела штучного світла, пристрої для освітлення мішеней, приладів нічного бачення (що є забороненими знаряддями та способами щодо інших видів полювання)¹. Ідея запровадження вольєрного господарства була запропонована й у проекті Концепції реформування та розвитку мисливського господарства на 2020–2030 роки².

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення законодавства у сфері мисливського господарства та полювання і боротьби з браконьєрством) від 22.11.2013 № 2264-д та № 4368а від 24.07.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51812 (дата звернення 16.04.2023).

² Проект Концепції реформування та розвитку мисливського господарства на 2020–2030 роки. 21.10.2019. URL: <http://gsyms.org.ua/uk/katehorii/statti/item/310-proekt-kontseptsii-reformuvannia-myslyvskoho-hospodarstva> (дата звернення: 07.04.2023).

Крім цього, однією з суттєвих проблем, яка перманентно існувала перед мисливським господарством України в довоєнні роки і, очевидно, постане після завершення дії воєнного часу і скасування заборони на здійснення мисливства, є браконьєрство. Недостатнє число охоронців (єгерів), неналежне забезпечення технічними засобами охорони, незначна і несвоєчасна виплата заробітної плати, відсутність стимуляційних факторів соціального захисту єгерів та інших охоронців, нечітке узгодження природоохоронних дій тощо негативно відбиваються на проведенні ефективної боротьби з браконьєрством. Цим користуються правопорушники, особливо браконьєри, як правило, екіпіровані новітньою технікою, безперешкодно уникаючи відповідальності¹.

Ситуація, що склалася, безумовно, викликає невдоволення законотворчих мисливців. Чинні штрафи за браконьєрство дійсно замалі, і вони не зупиняють порушників мисливського законодавства, які знищують звірів за допомогою варварських методів. Вони завдають значної шкоди тваринам, ставлячи капкани, петлі, іноді навіть так звані «самостріли». Більше того, мисливці, які діють у законному порядку, повинні щорічно збирати всі необхідні документи на право полювання, оформляти документи на зброю, при цьому правопорушники, навіть за умови притягнення до відповідальності, обмежаться лише символічним штрафом, і ця сума, імовірно, буде в декілька разів менша, ніж за ту дичину, яку він би вполював на законних підставах. Наведене робить дане питання сьогодні вкрай актуальним.

До слова, Т. В. Єрмолаєва зауважує, що особливістю європейського законодавства, що регулює такий вид спеціального використання тварин, як мисливство, є охорона тварин, що відображається в зосередженні зусиль публічної влади країн ЄС на окремих напрямках державного регулювання, зокрема на визначенні місця полювання, наданні повноважень на право полювання, ідентифікації мисливців, визначенні часу полювання, способів і принципів відшкодування збитків за завдану шкоду мисливським тваринам². Тож офіційний курс на євроінтеграцію, який взяла Україна, має віднаходити послідовне втілення в адаптації законодавства до вимог ЄС у цій сфері. Т. В. Єрмолаєва стверджує, що насамперед імплементації

¹ Лазаренко Я. Використання та відтворення тваринного світу: стан і перспективи правового регулювання. *Право України*. 2007. № 11. С. 48.

² Єрмолаєва Т. В. Питання адаптації українського законодавства щодо спеціального використання об'єктів тваринного світу (шляхом здійснення полювання) до вимог Європейського Союзу. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 51. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.7>.

в українське законодавство потребують європейські норми щодо збільшення автономності мисливських колективів (організацій, об'єднань). Первинні осередки повинні бути юридичними особами, самостійно мати можливість виконувати всі фінансові операції, самостійно встановлювати вартість внесків і послуг та витратити отримані кошти на відтворення та охорону диких тварин, що забезпечить їм і в подальшому збереження рентабельності¹.

Таким чином, вважаємо за необхідне розроблення та прийняття законопроекту, який передбачить удосконалення положень законодавчих актів, пов'язаних із веденням в Україні мисливського господарства та проведенням полювання, зокрема шляхом: поліпшення умов ведення мисливського господарства; забезпечення належної реалізації прав користувачів мисливських угідь, осіб, які здійснюють полювання та мисливське господарство; удосконалення норм щодо способів, засобів та видів полювання, заборон у сфері мисливського господарства та полювання, а також посилення санкцій і відповідальності за правопорушення та злочини у сфері мисливського господарства та полювання; упорядкування з метою дерегуляції повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування в частині надання в користування мисливських угідь, стимулювання користувачів мисливських угідь на належне ведення мисливського господарства, на охорону, збереження та відтворення природних ресурсів, у тому числі об'єктів тваринного світу, не здійснюючи при цьому впровадження аморального вольєрного полювання без обмеження сезонів; концепція післявоєнної реанімації галузі мисливського господарства та відтворення мисливських природних ресурсів.

§ 5. Правовий режим рибальства як виду спеціального використання тваринного світу

Рівень та обсяг правового забезпечення суспільних відносин у сфері здійснення рибальства як виду спеціального використання тварин-

¹ Єрмоласва Т. В. Питання адаптації українського законодавства щодо спеціального використання об'єктів тваринного світу (шляхом здійснення полювання) до вимог Європейського Союзу. С. 55.

ного світу є одним із найвищих із розглянутих видів користування об'єктами тваринного світу.

Правові засади регулювання зазначених відносин становлять закони України «Про тваринний світ» від 13.12.2001, «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 06.02.2003, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011, «Про аквакультуру» від 18.09.2012, законодавство про виключну (морську) економічну зону України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міндовкілля, Держрибгентства та інших державних органів спеціальної компетенції.

Відповідно до положень ст. 25 Закону України «Про тваринний світ», рибальством вважається добування риби та водних безхребетних. Достатньо лаконічне визначення, передбачене законом, у подальших його положеннях набуває додаткових характеристик. Зокрема, як зазначає Т. В. Єрмолаєва, у сучасному розумінні рибальством охоплюється процес вилучення (вилову, добування, збирання) не тільки риб, а всіх водних живих ресурсів, тобто організмів, життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді¹. До водних живих ресурсів (біоресурсів) належать: риби на всіх стадіях розвитку; морські ссавці; водні безхребетні; ракоподібні; інші водні тварини; водорості. Ведення рибного господарства здійснюється в рибогосподарських водних об'єктах, до яких належать канали, водосховища, озера, ріки, моря, включаючи води континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України та інших держав.

Л. Д. Нечипорук специфічними ознаками рибальства, крім його об'єктів та місця здійснення, виокремлює також і мету цієї діяльності, яка, своєю чергою, зумовлює суб'єктний склад відповідних відносин, їх фактичну поведінку та інші ознаки (способи, знаряддя, терміни)². Крім того, автор, спираючися на виділені ознаки, що притаманні рибальству, визначає цей різновид спеціального використання дикої фауни як урегульовану законом діяльність, котра (1) здійснюється для задоволення матеріальних (економічних) потреб громадян і народного господарства; (2) полягає в добуванні окремих видів водних

¹ Єрмолаєва Т. В. Правове регулювання використання водних живих ресурсів. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 61. С. 145.

² Нечипорук Л. Д. Особливості окремих видів спеціального використання об'єктів тваринного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27, т. 2. С. 95.

тварин, які мають економічну цінність, а також перебувають у стані природної волі; (3) здійснюється тільки в межах спеціально визначених акваторій (рибальські угіддя) та в чітко встановлені строки (рибальський сезон); (4) здійснюється лише регламентованими способами за допомогою дозволених знарядь та визначених умов їх застосування; (5) здійснюється фізичними і юридичними особами, спеціальна рибальська правосуб'єктність яких має бути підтверджена відповідними документами (крім любительського рибальства); а також (6) фізичні та юридичні особи мають право на добування водних тварин, наявність якого засвідчується спеціальними дозволами; і (7) дозволи видаються виключно державними органами рибоохорони за відповідну плату¹.

Використання водних біоресурсів, які перебувають у стані природної волі, здійснюється в порядку загального і спеціального використання (ст. 25 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»).

Спеціальним використанням ресурсів рибного господарства вважаються всі види користування водними біоресурсами (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (виловом, добуванням, збиранням) із природного середовища. Це, зокрема, промислове добування, науково-промислові чи науково-дослідні, контрольні лови тощо. Таке використання здійснюється в порядку, визначеному постановою Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 №992 «Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України».

Ураховуючи принцип платності спеціального природокористування, спеціальне використання водних живих ресурсів здійснюється за плату в межах, затверджених у встановленому порядку лімітів (виділених квот).

Найбільш поширеним серед громадян видом використання водних живих ресурсів є любительське та спортивне рибальство, що здійснюється громадянами України, іноземцями, особами без громадянства

¹ Нечипорук Л. Д. Особливості окремих видів спеціального використання об'єктів тваринного світу. С. 95.

переважно як *загальне користування* об'єктами тваринного світу. Воно полягає в безоплатному вилові риби, добуванні водних безхребетних і збиранні водних рослин у певних граничних обсягах з метою особистого споживання чи задоволення інших потреб у спеціально визначених для цього рибогосподарських водоймах за винятком тих, що розташовані в межах об'єктів природно-заповідного фонду, риборозплідних господарств, питних і технічних водойм.

За різними підрахунками, сьогодні в Україні любительським і спортивним рибальством займаються від 6 до 10 млн осіб, сукупне вилучення водних біоресурсів у водоймах України шляхом любительського рибальства становить 40–45%, і тому цей вид природокористування повинен розглядатися в числі найбільш значущих прав на доступ громадян до природних ресурсів тваринного світу в порядку загального користування.

Любительська риболовля є потужним фактором впливу на природне середовище та водні біоресурси, значним чинником фізичного оздоровлення мільйонів людей. У більшості розвинених країн рекреаційне рибальство і рибальський туризм є популярними та надрентабельними галузями у сфері туристичних та розважальних послуг. Наприклад, у країнах ЄС близько 35% жителів надають перевагу саме зеленому туризму, а 7% від загальної кількості європейських туристів здійснюють подорожі саме заради спорту (у тому числі і спортивного рибальства). Крім цього, любительське рибальство є потужним чинником впливу на водні екосистеми, їх тваринне та рослинне наповнення. Саме тому серйозна наукова еколого-економічна оцінка риболовлі в Україні, вивчення соціальних аспектів рибальства, пошук конкретних рекомендацій щодо організації та керування рекреаційним рибальством є нагально необхідними¹.

Водночас в Україні гостро виникає проблема нераціонального використання водних біоресурсів під час здійснення любительського та спортивного рибальства внаслідок перевищення встановлених лімітів добування риби та інших водних біоресурсів, здійснення рибальства забороненими знаряддями, засобами та способами, у період нересту, а також вилов заборонених видів водних живих ресурсів. Як наслідок, судова практика рясніє кількістю постанов про притягнення

¹ Новіцький Р. О. Рекреаційне рибальство в Україні: масштаби, обсяги, розвиток. *Екологія та природокористування*. 2015. Вип. 19. С. 152.

до адміністративної, а в деяких випадках і до кримінальної, відповідальності за порушення правил рибальства. Зокрема, у період з 01.01.2021 по 01.01.2023 було винесено близько 8 тис. постанов судів першої інстанції у справах про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил рибальства, за 2022 р. кількість таких судових рішень значно менша (близько 2 000 тис. справ), але причиною цього є, очевидно, не підвищення еколого-правової свідомості, а значне обмеження доступу суб'єктів здійснення рибальства до водних об'єктів під час дії воєнного стану.

Процедурні питання здійснення рибальства в порядку загального використання, а також конкретні обмеження природокористувачів передбачені Правилами любительського і спортивного рибальства, затвердженими наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700¹. Новелою цієї редакції Правил є в тому числі суттєве розширення можливостей для здійснення любительського та спортивного рибальства. Зокрема, на відміну від Правил любительського і спортивного рибальства від 15.02.1999, які забороняли здійснення такого рибальства на територіях природно-заповідного фонду, чинна редакція Правил передбачає можливість здійснення любительського та спортивного рибальства в межах природно-заповідного фонду, але за умови, що така діяльність не суперечить режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

У процесі любительського і спортивного рибальства реалізуються різноманітні потреби в спілкуванні з природою, відпочинку, спорті, добуванні водних біоресурсів для споживання, що надає цьому виду екологічних інтересів велику соціальну значущість. Найбільш важливим у регулюванні любительського рибальства є забезпечення його соціальної доступності. Доступність зумовлюється свободою доступу громадян до водних об'єктів для здійснення цього виду природокористування.

Своєю чергою, свобода такого доступу забезпечується безкоштовністю, а також відсутністю необхідності отримання спеціальних дозволів. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» громадяни мають право використовувати безоплатно водні біоресурси в наукових, куль-

¹ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України від 19.09.2022 № 700.

турно-освітніх та виховних цілях для задоволення естетичних, оздоровчих, рекреаційних та інших потреб без вилучення їх із природного середовища, а також здійснювати любительське і спортивне рибальство у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову водних біоресурсів.

Як видно з останніх даних Державної служби статистики України, обсяг добутих рибних ресурсів за 2021 р. складає 41 816,1 тонни, з яких 11 097,3 тонни (тобто 25% від загальної кількості) добуто з аквакультури¹. У 2022 р. обсяги вилову риби та інших водних біоресурсів значно скоротилися через обмеження доступу до рибогосподарських водних об'єктів, у тому числі в Азово-Чорноморському басейні, унаслідок дії воєнного стану і становили 10 052,5 тонни.

Аквакультура за своєю правовою природою повинна розглядатися як один із видів спеціального природокористування та, відповідно, певною мірою повинна враховувати вимоги чинного природоохоронного законодавства при забезпеченні права на загальне природокористування. Більш того, вчені виділяють як принцип права природокористування – пріоритет загального природокористування, сутністю якого є першорядне відновлення потреб у загальному природокористуванні за рахунок природних ресурсів². Таким чином, у разі виділення природних ресурсів для здійснення аквакультури – водного об'єкта або об'єктів тваринного світу, слід перш за все враховувати, що вони є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища.

Для визначення порядку використання водних біоресурсів у контексті здійснення промислового рибальства характерним є дотримання механізму суворої державної регламентації дозвільної системи в зазначеній сфері. Таким чином, інструментами державного регулювання діяльності в галузі промислового рибальства є: 1) квота добування (вилову) водних біоресурсів; 2) договір на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах); 3) дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських об'єктах (їх частинах); 4) дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України; 5) дозвіл на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни

¹ Державна служба статистики України : офіц. вебсайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.04.2023).

² Котеньов О. Г. Принципи права природокористування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. С. 97.

і флори, сертифікати на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення, у частині осетрових риб і виробленої з них продукції; 6) підтвердження законності вилучення водних біоресурсів із середовища їх існування та переробки продуктів лову (у разі необхідності суб'єкту господарювання для здійснення зовнішньоторговельних операцій); 7) ліцензія на провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом водних біоресурсів за межами юрисдикції України¹.

Зростання рівня незаконного вилову риби та інших водних живих ресурсів, занепад виробничих потужностей, складність процедури оформлення права на спеціальне використання водних біоресурсів, скорочення обсягів їх вилову та експортних можливостей держави, а також інші негативні тенденції у сфері здійснення промислового рибальства свідчили про неефективність цього сектору національної економіки, що зумовило, своєю чергою, потребу в реформуванні рибної галузі.

Запровадження механізму проведення аукціонів із продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) шляхом електронних торгів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1479² сприяло суттєвому спрощенню процедури укладення таких договорів для подальшого отримання дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів згідно з вимогами Порядку видачі дозволів на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного дозволу,

¹ Зелена книга. Аналіз рибної галузі України / Г. Башняк, Н. Дуплій, Л. Литвиненко, І. Присяжнюк, П. Яремчук. Київ, 2020. С. 66.

² Деякі питання проведення аукціонів з продажу права на укладення договорів на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) шляхом електронних торгів, затвердження типового договору на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такими, що втратили чинність, постанов Кабінету Міністрів України : постанова Каб. Міністрів України від 30.12.2022 № 1479. *Урядовий кур'єр*. 31.12.2022. № 277.

що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 801¹. Постановою від 30.12.2022 № 1479 передбачено і зміни в безпосередньо порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів, зокрема й реалізацію обмеження щодо промислового навантаження під час спеціального використання водних біоресурсів, що регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 № 992².

Одним із трансформаційних кроків у напрямі модернізації галузі рибного господарства є ухвалення Верховною Радою України 21.03.2023 Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного регулювання в галузі рибного господарства, збереження та раціонального використання водних біоресурсів та сфері аквакультури № 7616. Закон спрямовано передусім на спрощення доступу до ринку, легалізацію урядового експерименту щодо проведення електронних аукціонів на право реалізації промислового вилову риби. Закон також передбачає цифровізацію рибної галузі шляхом отримання дозволів в електронній формі та запровадження Єдиної державної електронної системи управління рибною галуззю «Є-риба».

Підсумовуючи, слід зазначити, що основною передумовою для розвитку законодавства про тваринний світ має бути досягнення збалансованості у процесах використання, охорони та відтворення тваринного світу в будь-яких його видових різноманіттях та дотримання провідної ідеї Конференції з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) – концепції сталого розвитку як необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі.

¹ Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного дозволу : постанова Каб. Міністрів України від 30.10.2013 № 801. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-2013-п> (дата звернення: 01.04.2023).

² Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України : постанова Каб. Міністрів України від 25.11.2015 № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2015-п> (дата звернення: 01.04.2023).

§ 6. Особливості інших видів спеціального використання тваринного світу

Поряд із мисливством та рибальством, як найбільш розповсюдженими видами спеціального використання тваринного світу, фауністичним законодавством регламентується порядок використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (ст. 28 Закону України «Про тваринний світ»), а також добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення в напіввільних умовах чи в неволі (ст. 31 зазначеного Закону).

Існування поліваріативних форм використання об'єктів тваринного світу пов'язано з багатовекторністю значення диких тварин для соціально-економічного розвитку, виробництва продукції, задоволення як індивідуальних потреб та інтересів людини (духовних, розважальних, естетичних, культурно-виховних тощо), так і суспільних (наукові дослідження та ін.), збереження природних екосистем через виконання дикою фауною екологістабілізуючих функцій. Безумовно, досягнення таких глобальних цілей, як забезпечення сталого розвитку нашої держави, результативність та ефективність державної екологічної політики та утвердження засад правової держави, у якій висхідним принципом є верховенство права, так і цілей, пов'язаних зі збереженням дикої фауни відповідно до європейських правових стандартів, має спиратися на принцип правової визначеності, тобто існування дієвого, всеохопного, чітко встановленого правового механізму використання об'єктів тваринного світу.

Законом України від 19.05.2011 «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» передбачено такі види дозволів, отримання яких пов'язується з виникненням права на спеціальне використання тваринного світу: 1) дозвіл або сертифікат на ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу; 2) дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка); 3) дозвіл на право займатися розведенням у напіввільних умовах чи в неволі видів тварин, занесених до Червоної книги України; 4) дозвіл на переселення тварин у нові місця перебування, акліматизацію нових для фауни України видів диких тварин, а також на здійснення заходів щодо схрещування диких тварин; 5) дозвіл на проведення

наукових експериментів над тваринами; 6) дозвіл на спеціальне використання об'єктів тваринного світу; 7) дозвіл на утримання диких тварин у неволі¹.

Водночас законопроектом № 7689 від 22.08.2022 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) пропонується скасувати отримання: 1) дозволу на утримання диких тварин у неволі; 2) дозволу на право займатися розведенням у напіввільних умовах чи в неволі видів тварин, яких занесено до Червоної книги України; 3) дозволу на полювання (ліцензія, відстрільна картка); 4) дозволу на проведення наукових експериментів над тваринами².

Добування (придбання) диких тварин із метою їх утримання і розведення в напіввільних умовах чи в неволі. Метою утримання диких тварин у неволі згідно з приписами чинного фауністичного законодавства є: 1) демонстрація та проведення еколого-виховної роботи при організації дозвілля; 2) реабілітація в центрах порятунку та реабілітації диких тварин; 3) розведення та подальша реінтродукція; 4) проведення наукових досліджень; 5) використання у видовищних заходах, при організації дозвілля; 6) розведення та підвищення продуктивності мисливських угідь; 7) використання приватними особами в естетичних цілях, у тому числі об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги України та CITES; 8) тимчасової перетримки у зоомагазинах та на виставках, у тому числі об'єктів тваринного світу, занесених до Червоної книги України та CITES³.

Досить тривалий час у національному екологічному законодавстві питання видачі дозволів на спеціальне використання об'єктів тваринного світу регулювалося наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки (Мінекобезпеки) від 26.05.1999 № 115 «Про затвердження Правил видачі

¹ Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 19.05.2011 № 3392-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17> (дата звернення: 29.04.2023).

² Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) від 22.08.2022 № 7689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74755 (дата звернення: 29.04.2023).

³ Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 30.09.2010 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-10> (дата звернення: 02.05.2023).

дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення»¹. Проте розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.07.2018 № 505-р «Про скасування деяких актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади», згаданий вище наказ було скасовано як такий, що не відповідає Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Крім того, було скасовано Порядок видачі дозволу на проведення заходів із залученням тварин.

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.07.2018 було розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне використання об'єктів тваринного світу як природних ресурсів загальнодержавного значення та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року № 459»². Оскільки новий законодавчий акт, спрямований на законодавче врегулювання процедурно-правового механізму надання дозволів на спеціальне використання об'єктів тваринного світу, у тому числі для утримання і розведення їх у неволі чи в напіввільних умовах, досі не прийнято, сьогодні існує колізійний вакуум у частині дотримання дозвільного порядку спеціального використання диких тварин.

Утім зазначена прогалина у сфері спеціального використання об'єктів тваринного світу інтерпретується не на користь природокористувачів. На цьому наголосила Велика Палата Верховного Суду в постанові від 11.12.2018, яка зазначила, що відсутність установленого чинним законодавством спеціального порядку видачі дозволів не надає права суб'єктам господарювання здійснювати діяльність із використання диких тварин без відповідних дозволів, а лише свід-

¹ Про затвердження Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища та ядер. Безпеки України від 26.05.1999 № 115 : скасовано на підставі розпорядж. Каб. Міністрів України від 18.07.2018 № 505-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0608-99> (дата звернення: 02.05.2023).

² Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне використання об'єктів тваринного світу як природних ресурсів загальнодержавного значення та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року № 459 : проект постанови Каб. Міністрів України. URL: http://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/dokument-1135_0_19-19-id805668.pdf (дата звернення: 02.05.2023).

чить про незабезпечення з боку органів державної влади належного захисту диких тварин, які використовуються у видовищних заходах та комерційних цілях¹.

Водночас, ураховуючи особливу наукову, природоохоронну цінність деяких видів тварин, які перебувають під загрозою зникнення, фауністичне законодавство регулює порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин, що занесені до Червоної книги України², а також правовий механізм використання таких тварин.

Так, відповідно до ст. 19 Закону України «Про Червону книгу України» спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України здійснюється у виняткових випадках лише в наукових і селекційних цілях, у тому числі для розмноження, розселення і розведення у штучно створених умовах, а також для відтворення популяцій, без мети отримання прибутку, за дозволом Міндовкілля, на підставі рішень Національної комісії з питань Червоної книги України, прийнятих відповідно до її повноважень³.

Принагідно зазначимо, що ст. 28 Закону України «Про тваринний світ» регулює *використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях* безвідносно до форми такого використання, а критерієм виокремлення спеціального використання є факт вилучення (добування) диких тварин із природного середовища, необхідність отримання відповідного дозволу, а також за плату (крім випадків, встановлених законом).

Однією з сутнісних ознак спеціального використання природних ресурсів є, як відомо, його платна основа. Водночас фауністичне законодавство, яке регулює порядок використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях пов'язує необхідність внесення плати за таке використання із наявністю або відсутністю комерційної мети, тобто якщо суб'єкт екологічних правовідносин використовує диких тварин, наприклад з культурно-

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 910/8122/17 від 11.12.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення: 02.05.2023).

² Інструкція про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 01.02.1993 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0004-93> (дата звернення: 01.05.2023).

³ Про Червону книгу України : Закон України № 3055-III від 07.02.2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 15.05.2023).

освітньою метою та з метою отримання прибутку, він зобов'язаний в установленому законом порядку сплатити збір за спеціальне використання об'єктів тваринного світу, в іншому випадку такий суб'єкт звільняється від сплати збору.

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 25.01.1996 № 123 «Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин» врегульовано, що плата за спеціальне використання диких тварин не справляється: 1) з наукових установ та організацій, окремих науковців України, які здійснюють використання диких тварин у наукових цілях, а також іноземних юридичних та фізичних осіб, які залучаються для спільних наукових досліджень, погоджених з центральними органами державної виконавчої влади; 2) державних зоологічних парків та інших установ і організацій, які здійснюють використання диких тварин у виховних цілях, а також з метою їх штучного утримання чи розведення; 3) підприємств, установ, організацій та громадян, які у встановленому законодавством порядку проводять регулювання чисельності диких тварин з метою охорони здоров'я і безпеки населення, відвернення заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу і народному господарству¹.

З урахуванням вказаного, при дослідженні юридичної природи цього виду використання об'єктів тваринного світу не можна цілком погодитися з думкою, що зустрічається в науковій літературі, що спеціальне використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях здійснюється для задоволення не матеріальних потреб, як це має місце під час здійснення всіх інших різновидів такого використання, а для задоволення духовних потреб, які визначаються як «стан людей, що пробуджує їх до утворення і завоювання духовних цінностей, до діяльності в сфері культури»². Такий висновок, з одного боку є раціональним, оскільки дикі тварини дійсно можуть задовольняти духовні, морально-естетичні потреби та інтереси, ті, які пов'язано з сутністю людини як біопсихічної та соціальної живої істоти та прагненням одержання нею емоційних реакцій тощо.

¹ Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин : постанова Каб. Міністрів України від 25.01.1996 № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123-96-p> (дата звернення: 15.05.2023).

² Нечипорук Л. Д. Особливості окремих видів спеціального використання об'єктів тваринного світу. С. 91–97.

З іншого боку, безпосередня вказівка в законодавстві на вилучення диких тварин із природного середовища в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях з метою отримання прибутку вказує й на матеріальний аспект під час такого використання.

Системний аналіз фауністичного законодавства в контексті правової регламентації використання диких тварин з науковою, культурно-освітньою, виховною та естетичною метою дозволяє виокремити такі його ознаки: 1) полягає у вилученні (добуванні) диких тварин, які належать до будь-яких видів, у тому числі і таких, що занесені до Червоної книги України; 2) здійснюється як з метою отримання прибутку, так і без такої мети в духовних, естетичних, виховних цілях; 3) здійснюється як фізичними, так і юридичними особами на підставі спеціальних дозволів, які видаються органами Міндовкілля на підставі заяви юридичної або фізичної особи, за відповідну плату або на безоплатній основі (у випадку добування диких тварин у цілях, не пов'язаних з отриманням прибутку).

При цьому найбільший ступінь правового забезпечення як у національному, так і в міжнародному законодавстві мають суспільні правовідносини, що виникають у зв'язку зі спеціальним використанням диких тварин у наукових цілях.

Наукова мета використання диких тварин полягає у проведенні фундаментальних наукових досліджень, що спрямовані на отримання нових знань про закономірності організації та розвитку популяційної та видової різноманітності диких тварин, їх біологічних та середовищних ознак, взаємозв'язків із природними екосистемами. Результатом таких наукових досліджень можуть бути нові методи пізнання, відкриття нових законів природи, у тому числі закономірностей розвитку дикої фауни, орієнтованих на безпосереднє практичне упровадження таких результатів у природоохоронну діяльність для забезпечення ефективного збереження та можливого відтворення об'єктів тваринного світу.

Відповідно до наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (нині – Міндовкілля) від 30.09.2010 № 429 «Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах»¹, утриман-

¹ Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 30.09.2010 № 429.

ня диких тварин у неволі дозволяється з метою проведення наукових досліджень (використання в наукових цілях) лише в науково-дослідних установах та зоопарках. Останні, згідно із природно-заповідним законодавством, є природоохоронними установами, що створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розроблення наукових основ її розведення в неволі.

Розвиток нових технологій та упровадження інноваційних методів у суспільне виробництво вимагають апробації наукових результатів, іноді з залученням тварин, що, своєю чергою, сприяє постановці питання про правове забезпечення використання об'єктів тваринного світу в науково-дослідних цілях. У цьому контексті виникає антагонізм двох тенденцій: з одного боку, у процесі проведення експериментів та дослідів над тваринами апробуються лікарські препарати та вирішуються важливі інші біомедичні завдання; з іншого – трансформація суспільних відносин щодо забезпечення благополуччя тварин та гуманізація ставлення до них відповідно до міжнародних та європейських правових стандартів вимагає перегляду концептуальних засад використання тварин у наукових цілях, у тому числі під час експериментальної та іншої діяльності, дотримання фундаментальних принципів поводження з тваринами задля захисту їх від жорстокого поводження.

Прогресивне значення на шляху до гуманізації ставлення до тварин у процесі їх експлуатації має Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей¹, прийнята 18.03.1986 у Страсбурзі. Системний аналіз положень цієї Конвенції та певні її застереження (зокрема заборона використання у процедурах лише бездомних тварин свійських видів) дозволяє резюмувати про сферу поширення її дії також і на диких тварин, а отже, при проведенні дослідних та інших наукових процедур із дикими тваринами має бути дотримано таких ключових принципів їх захисту:

- 1) здійснення такої діяльності лише компетентними особами, тобто такі особи повинні мати відповідну освітню та професійну підготовку;
- 2) використання тварин у визначених цілях доцільне, коли існують розумні підстави вважати, що це слугуватиме поглибленню знань або

¹ Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, Страсбург, 18 берез. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137 (дата звернення: 05.05.2023).

відповідатиме загальним інтересам людини чи тварини; 3) принцип обмеженості використання тварин для дослідних або інших наукових цілей, коли можлива заміна їх використання альтернативними заходами; 4) відбір тварин для експериментів має базуватися на чітко визначених критеріях; 5) принцип гуманізму, який полягає в уникненні болю, страждань, занепокоєння чи завдання тривалої шкоди тваринам та ін.

Квінтесенцією, тобто головною ідейною сутністю, закладеною в Конвенції, є принцип трьох «R», запропонований британськими вченими Вільямом Расселом і Рексом Берчем, який визначає, що оскільки не виявляється можливим повністю замінити експериментальних тварин на культури клітин, будувати модельні альтернативні досліди тощо, то необхідно в експеримент задіяти мінімально необхідну кількість тварин («reduction»), запровадити належні умови їх утримання та використання («refinement»), для експериментів задіяти тварин, що перебувають на нижчому щаблі еволюційного розвитку, або надавати перевагу альтернативним об'єктам і методам («replacement»)¹.

В європейському правовому просторі питанню регламентації поводження з тваринами, у тому числі і дикими, присвячено Директиву Європейського парламенту та Ради ЄС 2010/63/ЄС від 22.09.2010 про захист тварин, що використовуються для наукових цілей², основним принципом якої також є пошук, заохочення та сприяння у використанні альтернативних методів, а в перспективі – повне заміщення процедур із використанням тварин у наукових цілях. Використання тварин у процедурах, згідно з Директивою, має бути обмежено тими галузями, які відображають максимальну користь здоров'ю людини, тварин та навколишньому природному середовищу.

Принциповим положенням цієї Директиви в контексті дослідження питання про використання дикої фауни для наукових цілей є суворо регламентація випадків, коли можливе її використання у процедурах, визначених Директивою. Так, тварини, вилучені з дикої природи, відповідно до Директиви, не повинні використовуватися у процедурах, але компетентні органи можуть допускати виключення з цього прави-

¹ 3Rs Principle and Legislative Decrees to Achieve High Standard of Animal Research / P. Venderio, M. Lecchi, C. M. Cinisella et al. *Animals*. 2023. Vol. 13, Iss. 2. 277. DOI: <https://doi.org/10.3390/ani13020277>.

² Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes. *Official Journal of the European Union*. L 276/33. 20.10.2010.

ла, якщо обґрунтовано, що цілі таких процедур не можуть бути досягнуті з використанням тварин, спеціально вирошчених для використання у процедурах. Відлов тварин із дикої природи є винятковим заходом, а для досягнення наукових цілей, за загальним правилом, мають використовуватися примати, яких було вирошено в неволі чи взято з розплідників. Під час же відлову тварин із дикої природи, який проводиться тільки компетентними особами, використовуються гуманні методи, які дозволяють уникнути болю, страждань та інших наслідків спричиненої шкоди.

Ураховуючи те, що дикі тварини є об'єктом використання, який має специфіку з огляду на біологічні ознаки, Директива передбачає, що в разі використання таких тварин у наукових цілях перед їх поверненням до природного середовища існування має бути розроблено та введено програму реабілітації таких тварин.

Директивою у виняткових випадках дозволяється й використання видів, які є під загрозою зникнення, а саме: 1) якщо метою процедури є (а) прикладні дослідження в цілях недопущення, попередження, діагностування та лікування хвороби та її наслідків для людини, тварин або рослин, а також розвитку, виробництва та тестування якості, ефективності та безпеки ліків, їжі, кормів; (б) дослідження, спрямовано на збереження видів; 2) науково обґрунтовано, що цілей процедури не може бути досягнуто з використанням інших видів, ніж тих, яким загрожує зникнення.

Ставлення до тварин залежить також від національних уявлень, і в деяких державах вимагається застосування більш широких правил, що регламентують використання тварин з тією чи іншою метою та забезпечення їх благополуччя, аніж правила, прийняті на рівні ЄС.

Стратегічну роль у справі збереження популяційного різноманіття диких тварин та їх раціонального, ощадливого використання відіграв Закон України від 15.07.2021 № 1684-IX¹, за яким внесено зміни до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу. Так, наразі діє заборона утримання великих хижих тварин, отруйних змій, хижих птахів, інших тварин, що становлять

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 № 1684-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. №47. Ст. 382.

загрозу для людини, видів тварин, занесених до Червоної книги України та Додатка III до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, у закладах громадського харчування, нічних клубах, готелях, базах відпочинку, оздоровчих закладах. Крім того, заборона розповсюджується на утримання таких тварин у квартирах, приватних будинках, на присадибних, дачних чи садових ділянках, а також на надання фотопослуг із дикими тваринами, крім зоопарків, цирків та дельфінаріїв.

Зокрема, протягом останнього десятиріччя на законодавчому рівні під впливом громадськості та у зв'язку з інтенсифікацією фіксації випадків жорстокого поводження з дикими тваринами актуалізується питання щодо їх використання в цирках під час видовищних та розважальних заходів.

У 2015 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони біорізноманіття»¹ на теренах нашої держави заборонене використання тварин у кориді, створення та діяльність пересувних звіринців, пересувних зоопарків та пересувних виставок диких тварин, а також діяльність дельфінаріїв, що не мають природної морської води. Безпосередньо господарська діяльність пересувних цирків із тваринами, що містить ознаки жорстокого поводження з тваринами була заборонена у 2021 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу»², однак у національній судовій практиці є прецеденти встановлення заборони такої діяльності до набуття чинності вказаним Законом.

Так, Восьмим апеляційним господарським судом у постанові від 06.02.2019 (справа № 857/3847/18) задоволено апеляційну скаргу Рівненської міської ради у справі за адміністративним позовом ПП «Продюсерський центр «Гастролі в Україні» про визнання протиправним та нечинним рішення Рівненської міської ради «Про заборону діяльності на території міста Рівного пересувних цирків із тваринами». Хоча

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони біорізноманіття : Закон України від 09.04.2015 № 323-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 37. Ст. 1114.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 № 1684-IX.

предмет спору полягав у прийнятті відповідачем рішення поза межами наданих органу місцевого самоврядування повноважень, суд, задовольняючи апеляційну скаргу, дійшов висновку, що пересувний звіринець, діяльність якого заборонена приписами ч. 5 ст. 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», є складовою частиною пересувного (мобільного) цирку, що використовується для тримання і транспортування диких тварин із метою їх використання у цирковій діяльності. Приймаючи таке рішення, суд апеляційної інстанції виходив з того, що, відповідно до юридичного визначення пересувного звіринця (діяльність якого було заборонено у 2015 р.), під ним розуміється «спеціально обладнані некапітальні споруди, тимчасові приміщення, транспорт, мобільні клітки, огорожі, інші пересувні конструкції, що використовуються... цирками, пересувними цирками, гастролями центрами для тримання і транспортування диких тварин з метою їх використання у цирковій, естрадній, розважальній діяльності (публічного і приватного характеру...)»¹.

За часів існування публічного інтересу, який полягає у збереженні популяційного різноманіття диких тварин, виключення жорстокого поводження з ними під час дресирування, створення умов для їх життєдіяльності, що відповідає біологічним та індивідуальним особливостям низки диких тварин, було запропоновано низку законодавчих ініціатив щодо заборони діяльності цирків (зокрема стаціонарних). Наприклад, 20.04.2021 у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону № 5406 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони використання тварин у цирку та інших незаконних видовищних заходах із залученням тварин», метою якого є повна заборона з 01.01.2022 на використання тварин у циркових виставах та інших незаконних видовищних заходах із залученням тварин, у тому числі виставок тварин, що постійно гастролюють. Поряд із цим у законопроєкті пропонується встановити заборону на такі видовищні заходи із залученням тварин: контактний зоопарк, пересувний звіринець, бої тварин (собачі, півнячі та ін.), нацькування тварин одна на одну, циркові виступи із залученням тварин (стаціонарний цирк, пересувний цирк, цирк на сцені, цирк-шапіто². На думку авторів за-

¹ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 06.02.2019 у справі № 857/3847/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79697583> (дата звернення: 06.05.2023).

² Проєкт Закону Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони використання тварин у цирку та інших незаконних видовищних заходах

конопроекту, така заборона не лише сприятиме упровадженню гуманного ставлення до диких тварин, але й стимулюватиме вдосконалення циркової системи та розвитку нових напрямів циркового мистецтва, як-то в діяльності цирку Дю Солей, державного китайського цирку, цирку «Мама Африка», німецького цирку «Roncalli», який, наприклад, використовує голограмних тварин, замість живих диких.

На сучасному етапі провадження діяльності із використанням диких тварин у цирковому мистецтві, допоки законодавцем не прийнята абсолютна заборона експлуатації тварин у цирках, процедурно-правові та матеріально-правові питання здійснення такої діяльності врегульовані законами України «Про тваринний світ» від 13.12.2001, «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006, а також наказом Міністерства аграрної політики України від 13.10.2010 № 643 «Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах».

Згідно з вимогами Правил використання тварин у видовищних заходах¹, утримання диких тварин допускається лише в спеціалізованих закладах – зоопарках, цирках тощо та лише на підставі спеціального дозволу, що видається Міндовкілля (крім випадку тимчасово врятованої постраждалої тварини, коли отримання такого дозволу не є потрібним). Діяльність із використання диких тварин у видовищних заходах та в цілому під час їх утримання та поводження з ними ґрунтується на певних принципах, які віддзеркалюють не тільки гуманне поводження з тваринами та відповідність до їх біологічних, видових та індивідуальних особливостей, але й концепт забезпечення психологічної, моральної безпеки людини, закладений у законодавстві, адже жорстоке поводження з тваринами здатне спричинити моральну шкоду людині, а недбале утримання тварин і поводження з ними – заподіяти фізичної шкоди людям довкола.

Отже, згідно з вимогами природоохоронного законодавства використовувати диких живих тварин суб'єктами господарювання, як і іншими суб'єктами, слід з урахуванням зазначених законодавчих приписів, а саме: на підставі відповідного дозволу, виданого Міндовкілля,

із залученням тварин від 20.04.2021 № 5406. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=71734 (дата звернення: 05.05.2023).

¹ Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах : наказ М-ва аграр. політики України від 13.10.2010 № 643. *Офіційний вісник України*. 2010. № 100. Ст. 3579.

а в деяких випадках із погодженням інших органів державної влади (наприклад Національної комісії з питань Червоної книги України в разі отримання дозволу на спеціальне використання диких тварин, занесених до Червоної книги України); на платній основі (крім випадків, встановлених законом, коли спеціальні суб'єкти використання звільняються від сплати збору); з обов'язковим додержанням екологічних стандартів, нормативів і лімітів їх використання; із забезпеченням збереження просторової та видової різноманітності тваринного світу; здійснюючи заходи щодо запобігання псуванню, виснаженню об'єктів тваринного світу та негативного впливу на стан довкілля в цілому; здійснюючи господарську діяльність без порушення екологічних прав інших осіб.

§ 7. Проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання тваринного світу

Правова охорона тваринного світу та забезпечення його раціонального ощадливого використання, усунення негативних тенденцій знищення популяційного та видового різноманіття диких тварин унаслідок інтенсифікованої антропогенної діяльності є однією з нагальних проблем сьогодення, вирішення якої залежить від багатьох соціально-економічних, ідеологічних та правових чинників. Важливе місце в стратегії підвищення ефективності правового регулювання експлуатаційних фауністичних відносин посідає інститут юридичної відповідальності як правовий інструмент реалізації заходів примусу до суб'єктів фауністичних правовідносин за невиконання або неналежне виконання екологічних обов'язків, профілактичної спрямованості та стимулювання до належної поведінки, відновлення не лише порушених прав та інтересів держави, суспільства та окремої людини, але й забезпечення збереження видів дикої фауни відповідно до національних природоохоронних пріоритетів та європейських правових зобов'язань.

Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» на державному

рівні визначає, що одними з першопричин екологічних проблем України є: а) незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; б) незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення¹. Тому принципово важливим для дієвості заходів правової охорони та досягнення тих очікуваних наслідків і результатів, на які орієнтовано державну екологічну політику, є як усвідомлення проблем, що виникають у сфері практичної реалізації юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства, їх декларування, так і розроблення й виконання стратегії підвищення ефективності застосування заходів відповідальності з метою запобігання вчиненню нових правопорушень.

Матеріально-правові норми юридичної відповідальності за порушення законодавства про використання тваринного світу закріплено в законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», «Про Червону книгу України», «Про природно-заповідний фонд» та ін. Положення цих законів встановлюють загальні засади юридичної відповідальності, найбільш принципові її правові параметри, правила та вимоги до використання об'єктів рослинного світу, за порушення яких для правопорушника настають негативні наслідки майнового або іншого характеру.

Процесуально-правові засоби забезпечення реалізації юридичної відповідальності в досліджуваній сфері регламентуються КУпАП, КК України, методиками та таксами, що встановлюють розмір компенсації за незаконне добування або знищення об'єктів тваринного світу та інші правопорушення в досліджуваній сфері. Особливістю цієї групи забезпечувальних засобів реалізації юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства є те, що зазначені нормативно-правові акти визначають конкретні склади правопорушень законодавства України про використання об'єктів тваринного світу, процедуру притягнення до відповідальності винних осіб, окреслюють коло упов-

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28. Ст. 980.

новажених на застосування відповідних санкцій органів та встановлюють види й розміри таких санкцій.

Закон України «Про тваринний світ» надає окремий підрозділ «Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу», який встановлює найзагальніші концептуальні засади юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства, у тому числі й у сфері використання об'єктів тваринного світу. Так, ч. 1 ст. 63 зазначеного Закону передбачає застосування до винних осіб адміністративної, цивільно-правової чи кримінальної відповідальності. Водночас законами України «Про мисливське господарство та полювання» та «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» передбачено застосування, поряд із наведеними класифікаційними видами, також відповідальність дисциплінарну, згадка про яку в основному фауністичному законі відсутня.

У правовому механізмі юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства застосовуються різні за формою, але однакові за очікуваними результатами (запобігання вчиненню фауністичних правопорушень, відновлення порушених правових норм, стимулювання особи до подальшої правомірної поведінки, забезпечення екологічного правопорядку) види стягнень та інших заходів державного впливу на правопорушника: попередження, штраф, конфіскація, громадські роботи, обмеження волі, позбавлення волі. Ураховуючи специфіку екологічних правовідносин, що виникають у зв'язку з природокористуванням, охороною навколишнього природного середовища та забезпеченням екологічної безпеки, реалізація концепту юридичної відповідальності передбачає й застосування таких спеціальних заходів впливу на правопорушників, як припинення діяльності суб'єкта господарювання, відкликання ліцензії або дозволу на спеціальне використання об'єктів тваринного світу, позбавлення права (наприклад позбавлення права полювання як санкція за вчинене адміністративне правопорушення, передбачене ст. 85 КУпАП) та ін.

Найбільш поширеною підставою для застосування заходів юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства є адміністративне правопорушення, за вчинення якого КУпАП передбачені адміністративні стягнення, що накладаються уповноваженими на те органами.

У сфері порушення законодавства про використання об'єктів тваринного світу адміністративна відповідальність настає за вчинення таких правопорушень, передбачених КУпАП: порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85); виготовлення, збут, зберігання чи реклама заборонених знарядь добування (збирання) об'єктів тваринного світу (ст. 85¹); порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин (ст. 87); порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88¹); порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88²); жорстоке поводження з тваринами (ст. 89); порушення вимог щодо охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України, або охоронюваних відповідно до міжнародних договорів України, або внесених до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність чи є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території (ст. 90)¹.

Стаття 89 КУпАП, яка встановлює адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, передбачає як санкцію за вчинене правопорушення конфіскацію тварин, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я. Проте суттєвим недоліком у механізмі реалізації юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства залишається відсутність врегульованого на законодавчому рівні порядку тимчасового вилучення тварин, необхідність прийняття якого визначена ч. 2 ст. 265⁵ КУпАП, хоча у квітні 2023 р. на сайті Міндовкілля й було опубліковано проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тимчасового вилучення тварини у справах про адміністративні правопорушення та Порядку тимчасового вилучення та забезпечення утримання тварини під час кримінального провадження»². Запро-

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 03.05.2023).

² Повідомлення про оприлюднення проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тимчасового вилучення тварини у справах про адміністративні правопорушення та Порядку тимчасового вилучення та забезпечення утримання тварини під час кримінального провадження». *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України* : офіц. вебсайт. 12.04.2023. URL: <https://>

понованим Порядком передбачено, зокрема, що дикі тварини в разі вилучення передаються до регіональних центрів порятунку та реабілітації диких тварин, центрів реабілітації тварин, зоологічних парків, притулків для тварин або інших установ для утримання тварин.

КК України¹ містить декілька складів кримінальних правопорушень у сфері використання об'єктів тваринного світу, які вміщуються в різних розділах цього Кодексу. Так, розділ VIII має назву «Кримінальні правопорушення проти довкілля» та закріплює кримінальну відповідальність: за незаконне полювання (ст. 248), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), порушення ветеринарних правил (ст. 251). Разом із тим кримінально-правову відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 299) розміщено в розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності», а ст. 441, яка передбачає застосування кримінальної відповідальності за екоцид (у тому числі за масове знищення тваринного світу), у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

У правозастосовній практиці нерідко виникають проблемні ситуації, пов'язані з процесуальними складнощами у кваліфікації дій винної особи за ст. 248 КК України або за ст. 85 КУпАП. Розмежування незаконного полювання, передбаченого КК України, та порушення правил полювання, відповідальність за яке урегульована КУпАП, проводиться за декількома ознаками: заподіяння істотної шкоди, вчинення правопорушення на особливо охоронюваних територіях природно-заповідного фонду, використання транспортних та інших засобів масового знищення тварин, полювання на види, які перебувають під особливою охороною держави, а також наслідки вчиненого правопорушення визначають правильність кваліфікації дії особи.

Об'єктивною стороною адміністративного правопорушення за ст. 85 КУпАП є порушення правил полювання, тобто встановлених законом вимог та порядку здійснення полювання, зокрема полювання

mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-poryadku-tymchasovogo-vyluchennya-tvaryny-u-spravah-pro-administratyvni-pravoporushennya-ta-poryadku-t/ (дата звернення: 03.05.2023).

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.05.2023).

без належного на те дозволу, у заборонених місцях та в заборонений час, забороненими знаряддями або способами тощо, якщо такі дії не вплинули на стан тваринного світу та не мали наслідком добування, знищення або поранення тварин. Для кваліфікації ж незаконного полювання як кримінально караного діяння обов'язковою умовою є наслідки у вигляді заподіяння істотної шкоди. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» звертається увагу на те, що істотною шкодою, зокрема, можуть бути визнані: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких з урахуванням особливостей або чисельності того чи іншого виду (видів) пов'язано зі значними труднощами; тощо. Якщо внаслідок незаконного полювання істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 1 або ч. 2 ст. 85 КУпАП¹.

Цивільно-правовою відповідальністю є відповідальність, що виникає у зв'язку із заподіянням майнової шкоди охоронюваним державою інтересам, спричиненої порушенням фауністичного законодавства у сфері використання об'єктів тваринного світу. Особливістю цього виду відповідальності у правовій системі є безальтернативність її застосування по відношенню до інших видів юридичної відповідальності. Тобто якщо правопорушника було піддано заходам кримінальної відповідальності, то він уже не може бути притягнутий до адміністративної відповідальності за те ж саме діяння, і навпаки. Але, якщо діями особи було завдано матеріальної шкоди, яка полягає, наприклад, у загибелі дикої тварини, занесеної до Червоної книги України, то, окрім адміністративної відповідальності за ст. 90 КУпАП, такий суб'єкт буде зобов'язаний відшкодувати державі майнову шкоду за знищення об'єктів тваринного світу. При цьому норми ЦК України встановлюють загальний порядок та умови відшкодування завданих майнових збитків особою, яка їх завдала, а екологічне законодавство передбачає встановлення відповідних такс та методик, якими визначений вартісний вираз майнової шкоди за порушення фауністичного законо-

¹ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 09.05.2023).

давства, який особа має відшкодувати за спричинену тваринному світу майнову шкоду.

Широкого застосування у сфері юридичної відповідальності за порушення екологічного (у тому числі фауністичного) законодавства набули такси як різновид санкцій у сфері відшкодування завданої навколишньому природному середовищу шкоди. Такси є своєрідною розрахунковою одиницею, тарифом, що має умовний характер і містить у своєму розмірі наперед визначену оцінку збитків, витрат держави, що виникнуть у зв'язку зі знищенням окремих природних компонентів. Такси враховують у вартісному виразі всі негативні майнові наслідки, а також культурну, наукову, історичну цінність природних об'єктів, їх розповсюдженість у даному регіоні та інші ознаки¹.

Так, спільним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України й Міністерства екології та природних ресурсів України від 19.06.2017 № 301/222 були затверджені такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України)², якими передбачені стягнення не лише за незаконне добування або знищення диких звірів та птахів, але й за знищення їх середовищ існування (гнізда, нори та іншого житла тварин), вилучене чи пошкоджене яйце або ембріон та знищення солонців, годівниць, мисливських вишок тощо.

Крім того, у системі фауністичного законодавства діють й інші такси залежно від наукової, культурної, природоохоронної цінності об'єктів тваринного світу, умов та середовища їх існування, ступеня збереження популяційного різноманіття, видових особливостей, виду використання диких тварин, що передбачені такими нормативно-правовими актами: постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 № 1209 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів»³, додаток 7 до постанови

¹ Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України. С. 182.

² Про затвердження Такс для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих унаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства та полювання (крім видів, занесених до Червоної книги України) : наказ М-ва аграр. політики та продовольства України й М-ва екології та природ. ресурсів України від 19.06.2017 № 301/222. *Офіційний вісник України*. 2017. № 58. Ст. 1767.

³ Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних

Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 575, якою затверджені такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд унаслідок незаконного добування чи знищення об'єктів тваринного світу, пошкодження або знищення їх жител та споруд, місць перебування і розмноження¹, постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)»².

Судді вищих судових інстанцій, транслюючи власний досвід застосування норм екологічного та фауністичного як його частини законодавства рекомендують адміністративним судам брати до уваги публічно-правовий характер спорів, пов'язаних із захистом диких тварин від жорстокого поводження, і право громадськості на захист диких тварин від жорстокого поводження в адміністративному судочинстві, а також досліджувати питання забезпечення належних умов утримання тварин і захисту диких тварин від жорстокого поводження, виходячи при цьому з індивідуальних особливостей відповідного виду диких тварин та конкретних умов, за яких здійснювалося спеціальне використання цих тварин³.

Важливим для ефективності застосування юридичної відповідальності за порушення фауністичного законодавства та забезпечення принципу її невідворотності має визначення суб'єктного складу вчинених правопорушень, зокрема під час розгляду справ про створення неналежних умов утримання диких тварин відповідно до правового

біоресурсів : постанова Каб. Міністрів України від 21.11.2011 № 1209. *Офіційний вісник України*. 2011. №92. Ст. 3342.

¹ Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : постанова Каб. Міністрів України від 10.05.2022 № 575. *Офіційний вісник України*. 2022. №41. Ст. 2224.

² Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) : постанова Каб. Міністрів України від 07.11.2012 № 1030. *Офіційний вісник України*. 2012. № 85. Ст. 3466.

³ Куць Н. Захист диких тварин, що утримуються в неволі, від жорстокого поводження: аналіз судової практики адміністративних судів. *Міжнародний судовий форум «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* (м. Київ, 7 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 138.

статусу суб'єктів у відносинах використання об'єктів тваринного світу. Одна з практичних проблем полягає у відсутності розмежування законодавцем статусу власника та користувача (особи, яка утримує дику тварину) під час регулювання відносин із тимчасового вилучення дикої тварини. Стаття 265⁵ КУпАП встановлює особливості такого вилучення у власника дикої тварини, яким вчинено адміністративне правопорушення, що відповідає ч. 2 ст. 31 Закону України «Про тваринний світ», яка передбачає набуття права власності на диких тварин підприємствами, установами, організаціями та громадянами, які на підставі отриманого дозволу вилучили тварин із природного середовища. Водночас суб'єкти господарювання, які утримують диких тварин, під час розгляду справ апелюють до того, що вони є не власниками диких тварин, а балансоутримувачами, у зв'язку з чим відсутні правові підстави притягнення їх до юридичної відповідальності.

Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що обов'язок із забезпечення належних умов утримання диких тварин покладається не лише на власника таких тварин, але й на їх користувача, тобто особу, яка безпосередньо утримує дику тварину. Яскравим прикладом зазначеного є рішення Одеського окружного адміністративного суду від 19.09.2019 (справа № 420/4608/19) про припинення діяльності цирку, у якому суд визнав необґрунтованими твердження цирку про неперебування тварин на балансі підприємства як підстави для звільнення від обов'язку створення відповідних умов утримання, оскільки утримання диких тварин не означає саме перебування їх під певною формою власності по відношенню до цирку¹.

Таким чином, належна та ефективна охорона тваринного світу та його раціональне екологізбалансоване використання неможливі без створення дієвого механізму юридичної відповідальності, реалізація норм якого сприяє забезпеченню екологічного правопорядку, відновленню порушених інтересів суспільства й держави, стимулювання власників та користувачів об'єктами тваринного світу до правомірної поведінки, запобігання вчиненню нових правопорушень у сфері використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу. Водночас за сучасних умов розвитку української державності механізм юридич-

¹ Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 19.09.2019 у справі № 420/4608/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84458118> (дата звернення: 04.05.2023).

ної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання тваринного світу не є досконалим та таким, що створює умови для мінімізації кількості вчинених у цій сфері правопорушень та досягнення інших стратегічно принципових для нашої держави завдань у контексті міжнародних зобов'язань.

Серед правових проблем, які характерні для інституту юридичної відповідальності у сфері використання об'єктів тваринного світу, слід зазначити:

1. Відсутність співпраці між громадськістю та правоохоронними органами, органами екологічного управління, які уповноважені фіксувати та розглядати фауністичні правопорушення. Вбачається за доцільне створення інформаційної системи обміну даними, з можливістю її фіксації та оперативного реагування й перевірки.

2. Встановлення недостатніх розмірів штрафів за вчинені фауністичні правопорушення, неефективність інших заходів державного примусу, що вимагає законодавчої ініціативи щодо посилення відповідальності за шкоду, заподіяну тваринному світу, відповідно до міжнародних зобов'язань.

3. Високий ступінь латентності правопорушень та злочинів у сфері використання об'єктів тваринного світу, що знижує ефективність застосування норм фауністичного законодавства, не сприяє запобіганню вчиненню нових правопорушень.

4. Відсутність спеціалізації у правоохоронних органах, спеціалізованій екологічній прокуратурі саме за напрямом досудового розслідування злочинів, вчинених у сфері використання диких тварин, та ін.

Вирішення цих та інших практичних проблем, що виникають під час застосування заходів юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання об'єктів тваринного світу, потребує: вдосконалення інституційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування; налагоджених та скоординованих дій усіх зацікавлених суб'єктів (як державних, так і громадських) у сфері виявлення та протидії фауністичним правопорушенням; запровадження системи оптимальних розмірів санкцій, пропорційних завданій шкоді та таких, що сприятимуть профілактиці вчинення нових правопорушень; підвищення еколого-правової свідомості, формування в суспільстві високого рівня правової культури, побудованого на ідеології гуманного ставлення до диких тварин.